

**Program Opieki
nad Zabytkami
dla
Gminy Radzanów
na lata 2011-2014**

Projekt

Program opracowany przez:

PPUH „BaSz”

mgr inż. Bartosz Szymusik

26-200 Końskie ul. Polna 72

tel./fax: (0-41) 372 49 75 e-mail: basz@post.pl

www.basz.pl

Przy współpracy:

Urzędu Gminy w Radzanowie

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania „Programu Opieki nad Zabytkami”	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	7
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	8
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami	8
4.2. Relacje Programu do dokumentów wojewódzkich i powiatowych	9
4.2.1. Dokumenty branżowe	9
4.2.2. Dokumenty strategiczne	11
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	13
5.1. Relacja Programu do dokumentów strategicznych gminy	13
5.2. Charakterystyka zasobów, analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy ..	14
5.2.1. Zarys historii obszaru	14
5.2.2. Krajobraz kulturowy.....	21
5.2.3. Obiekty zabytkowe nieruchome na terenie gminy	23
5.2.3.1. Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków	23
5.2.3.2. Obiekty znajdujące się w Ewidencji Zabytków	26
5.2.4. Zabytki ruchome.....	29
5.2.5. Stanowiska archeologiczne	32
5.2.6. Zabytki znajdujące się w zbiorach muzealnych i innych	35
5.2.7. Miejsca Pamięci Narodowej.....	36
5.2.8. Dziedzictwo niematerialne	36
5.3. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	38
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy.....	38
7. Założenia „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów”	40
7.1. Priorytety i kierunki opieki nad zabytkami w gminie	40
7.2. Formy opieki nad zabytkami	41
7.2.1. Rozpoznanie	41
7.2.2. Konserwacja	41
7.2.3. Rewaloryzacja i rewitalizacja.....	42
7.2.4. Edukacja	43
7.2.5. Promocja	44
7.3. Zadania „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów”	44
7.4. Instrumenty realizacji Programu	45
8. Źródła finansowania	47
9. Zasady oceny realizacji „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów”	49
10. Wykorzystane dokumenty i materiały.....	49

1. Wstęp

Zakres „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014” określa Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw nr 162. poz. 1568) oraz Ustawa z dnia 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dziennik Ustaw nr 75. poz. 474).

Przedmiotem opracowania dokumentu jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy Radzanów obejmujące obiekty zabytkowe w kontekście uwarunkowań przestrzennych gminy – jako pojedyncze obiekty oraz jako integralne części krajobrazu gminy (wraz z ukształtowaniem przyrodniczym terenu, obiektami nie mającymi charakteru zabytkowego dawnymi i współczesnymi). Na terenie gminy znajduje się 5 obiektów zabytkowych wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego w miejscowościach Radzanów (zespół kościoła św. Marcina) i Bukówno (zespół Kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny i cmentarz). Ponadto w gminnej ewidencji znajdują się pomniejsze obiekty nieruchome w postaci pojedynczych zabudowań (domów mieszkalnych, zabudowy gospodarczej, kaplic).

Zabytki ruchome stanowią wyposażenie obiektów wpisanych do rejestru - kościołów.

Zabytki archeologiczne w gminie to przeważnie ślady osadnictwa.

„Program” przedstawia przede wszystkim charakterystykę zasobów i dziedzictwa kulturowego gminy Radzanów oraz wyznacza cele – kierunki działań i zadania na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. Charakterystyka zasobów została oparta na określeniu zasobów kulturowych gminy oraz ich znaczenia i wartości w kontekście przestrzennym, historycznym, kulturowym.

W ramach „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014” będą ponadto zarysowane uwarunkowania dotyczące finansowania działań ochronnych wobec środowiska kulturowego oraz edukacyjnych i wychowawczych wobec społeczności gminy.

Spodziewanym efektem będzie:

- poprawa stanu środowiska kulturowego gminy,
- wzrost estetyki przestrzeni miejscowości gminnej i poszczególnych miejscowości,
- pośrednio – rozwój przedsiębiorczości,
- uwrażliwienie mieszkańców i inwestorów na potrzeby związane z utrzymaniem i ochroną środowiska kulturowego.

„Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014” jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w gminie.

2. Podstawa prawna opracowania „Programu Opieki nad Zabytkami”

„Program opieki nad zabytkami dla Gminy Radzanów” powstał w oparciu o: Ustawę z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw nr 162. poz. 1568) oraz Ustawę z dnia 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dziennik Ustaw nr 75. poz. 474), Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa narodowego” na lata 2004-2013, Strategię Rozwoju Województwa Mazowieckiego, Strategię rozwoju powiatu Białobrzeskiego oraz Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Radzanów.

W/w ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nałożyły na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek opracowania programów opieki nad zabytkami.

Programy powinny być sporządzane na okres 4 lat. Ich realizacja ma prowadzić do zahamowania procesów degradacji zabytków, poprawy stanu zachowania obiektów, zwiększenia atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

„Program opieki nad zabytkami” ma na celu (Art. 87):

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania,
2. uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania,
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku oraz wprowadza pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami.

Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym. Do zabytków zalicza się obiekty nieruchome, ruchome i archeologiczne ze względu na posiadaną przez nie wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

W myśl ustawy o ochronie i opiece podlegają (bez względu na stan zachowania):

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
  - a) krajobrazami kulturowymi,
  - b) układami urbanistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - c) dziełami architektury i budownictwa,
  - d) dziełami budownictwa obronnego,
  - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - f) cmentarzami,
  - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
  - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
  - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami,
  - d) sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
  - e) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznej dla dawnych i nowych form gospodarki,

- f) dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
  - g) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668 z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),
  - h) instrumentami muzycznymi,
  - i) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
  - j) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - b) cmentarzyskami,
  - c) kurhanami,
  - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”, (art. 6.2 ustawy).

Ochrona zabytku to ochrona obiektu wpisanego do Rejestru Zabytków, Gminnej Ewidencji Zabytków. Formami ochrony są:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu działań mających na celu (Art. 4, w/w ustawy):

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości,
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrola stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym i kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem (Art. 5) sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentacji zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robot budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczania i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. szczególną rolę w opiece nad zabytkami przeznaczyła zapisom strategii rozwoju gmin, studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowym planom zagospodarowania przestrzennego (Art. 18). Niezależnie bowiem od ochrony wynikającej z wpisu do rejestru zabytków gmina decyduje poprzez zapisy w w/w dokumentach o sposobach opieki nad swym dziedzictwem mającym znaczenie lokalne i ponadlokalne.

W roku 2004 został opracowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego na lata 2004-2013”. Wprowadza on zasady aktywnego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego, a w związku z tym nowe pojęcie produktu turystycznego oraz zasady ochrony i podnoszenia świadomości społecznej.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego nakreśliła szerokie cele i działania w zakresie ochrony zabytków. Ochrona zabytków znalazła swoje miejsce także w strategii rozwoju powiatu szydłowieckiego oraz strategicznych dokumentach gminnych.

Szczegółowe uwarunkowania poszczególnych dokumentów strategicznych zostaną opisane w kolejnych rozdziałach.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Wszelkie zabytki znajdujące się na terenie państwa Polskiego zostały na mocy Konstytucji RP objęte ochroną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 86 Konstytucji RP).

Wykonanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów (Ustawa o samorządzie gminnym – Dz. U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.)

Inne uregulowania prawne dotyczące opieki nad zabytkami w obowiązujących ustawach:

1. ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r. nr 162, poz. 1568) oraz ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dz.U. Nr 75, poz. 474).
2. ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. nr 80, poz. 717 z późn. zm.)
3. ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.)
4. ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo Ochrony Środowiska (tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. , Nr 25, poz. 150)
5. ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 92, poz. 880)
6. ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.)
7. ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (teks jednolity Dz.U. z 2001 r., Nr 13, poz. 123)
8. ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2003 r., Nr 96, poz. 873 z późn. zm.)
9. ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 1997 r., Nr 5, poz. 24 z późn. zm.)
10. ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U., Nr 85, poz. 539 z późn. zm.)
11. ustawa z dnia 14 lipca 1983 o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity Dz.U. z 2006 r., Nr 97, poz. 673 z późn. zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”

Cele strategiczny: „Intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych”.

Celami częściowymi programu są:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

- 1.1. Wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków
- 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne. Programy: „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej”, „Promesa Ministra Kultury”
- 1.3. Zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych. Programy: „Trakt Królewski”

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego

- 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego
- 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem i przewozem przez granice

„Program opieki nad zabytkami dla gminy Radzanów” zakłada realizację priorytetów Narodowego Programu Kultury, a w szczególności ochrony i aktywnego zarządzania dziedzictwem kulturalnym – wykorzystywaniu go w alternatywnych gałęziach rozwoju gminy.

4.2. Relacje Programu do dokumentów wojewódzkich i powiatowych

4.2.1. Dokumenty branżowe

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Mazowieckiego

Cel strategiczny: Utrwalanie dziedzictwa kulturowego regionu w celu budowania tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej Mazowsza w kraju i za granicą w połączeniu z aktywizacją obywatelską i zawodową społeczności lokalnych. Kreowanie turystycznych pasm przyrodniczo – kulturowych.

Cele operacyjne i działania:

I. Zachowanie materialnej i niematerialnej spuścizny historycznej regionu

Działanie 1. Opieka nad zabytkami nieruchomymi – rozpoznanie i weryfikacja zasobów środowiska kulturowego

Działanie 2. Integracja systemów ochrony krajobrazu, przyrody i dziedzictwa kulturowego

Działanie 3. Eksponowanie zabytków o szczególnej wartości:

- ośrodków krystalizujących regionalny krajobraz kulturowy;
- ważniejszych stanowisk archeologicznych;
- zabytków ruchomych zwłaszcza wytworów sztuki czy rzemiosła ludowego;

Działanie 4. Zapobieganie degradacji zabytków:

- wspieranie rewaloryzacji obiektów zabytkowych i działań służących opiece nad zabytkami,
- opracowanie zasad współpracy samorządów: wojewódzkiego, gminnych i powiatowych przy realizacji zadań ochrony zabytków, zwłaszcza warunków i form współpracy z właścicielami zabytków;
- opracowanie zasad postępowania w sytuacjach kryzysowych zagrożenia materialnego istnienia zabytków i ich wdrażanie;
- budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zabytków;
- prowadzenie stałej współpracy z WUOZ w zakresie opracowania i monitorowania listy zabytków zagrożonych w istnieniu.

Działanie 5. Kształtowanie postaw promujących działania chroniące zabytki:

- upowszechnianie standardów wytycznych do prac konserwatorskich, restauratorskich, zabezpieczających, ratowniczych i interwencyjnych.

II. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego wsi i miast historycznych

Działanie 1. Wypracowanie modelu wdrażania lokalnych programów rewitalizacji centrów małych miast historycznych.

Działanie 2. Promowanie tradycyjnych wzorców lokalnej architektury.

Działanie 3. Wspieranie rewitalizacji zespołów ruralistycznych i urbanistycznych.

III. Utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w świadomości mieszkańców

Działanie 1. Kreowanie wyobrażeń na temat tożsamości historycznej i kulturowej Mazowsza, z uwzględnieniem specyfiki lokalnej.

Działanie 2. Wykorzystanie tożsamości i wartości dziedzictwa jako elementu rozwoju regionalnego i lokalnego.

Działanie 3. Wspieranie działań organizacji pozarządowych w realizacji zadań związanych z edukacją regionalną.

Działanie 4. Wspieranie twórczości artystycznej, ludowej o znaczeniu lokalnym, regionalnym i ogólnonarodowym.

Działanie 5. Promowanie najlepszych rozwiązań w zakresie realizacji programów edukacyjnych o historii regionu (np. w formie konkursów).

IV. Promocja walorów kulturowych Mazowsza z wykorzystaniem nowoczesnych technologii

Działanie 1. Opracowanie i wdrażanie systemu informacji o najcenniejszych zabytkach regionu, ze szczególnym uwzględnieniem Warszawy jako metropolii o znaczeniu europejskim.

Działanie 2. Wykorzystanie nowoczesnych technologii do zwiększania dostępności dorobku kultury regionalnej.

Działanie 3. Promocja kultury ludowej Mazowsza.

Działanie 4. Wykorzystanie tożsamości kulturowej jako elementu marketingowego.

V. Zwiększenie dostępności obiektów zabytkowych poprzez ich wykorzystanie dla funkcji turystycznych, kulturalnych i edukacyjnych – kreowanie pasm przyrodniczo – kulturowych.

Działanie 1. Kreowanie pasm (powiązań) przyrodniczo – kulturowych w województwie ze szczególnym uwzględnieniem szlaków nadrzecznych.

Działanie 2. Wspieranie działań dotyczących komercyjnego wykorzystania obiektów zabytkowych na cele kulturalne, turystyczne i edukacyjne.

Działanie 3. Opracowanie modelu wykorzystania zadań opieki nad zabytkami dla generowania nowych miejsc pracy.

Pośrednio cele opieki nad zabytkami w województwie Mazowieckim uwzględnione są również w „Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2103”, w którym zaproponowane są konkretne produkty turystyczne w oparciu o dziedzictwo kulturowe Mazowsza.

Spodziewane rezultaty powyższych działań dla założeń opieki nad zabytkami dla Gminy Ciepiałów:

- realizacja zasad partnerstwa publiczno-prywatnego w sferze adaptacji zabytków do nowych funkcji,
- powstrzymanie degradacji obiektów zabytkowych i wzrost estetyki przestrzeni,
- określenie zasad zagospodarowania i adaptacji zabytków oraz nadawania im nowych funkcji w celu zwiększenia ich atrakcyjności komercyjnej,
- podniesienie świadomości społeczeństwa odnośnie potrzeby zachowania dziedzictwa kulturowego,
- aktywizowanie społeczności wiejskiej z celu zachowania dziedzictwa kulturowego
- dostęp do informacji o zabytkach,
- wzmocnienie identyfikacji mieszkańców z miejscem zamieszkania,
- alternatywny rozwój gminy w oparciu o zabytki.

4.2.2. Dokumenty strategiczne

Wypis celów strategicznych oraz celów i kierunków działań dotyczących opieki nad zabytkami i utrzymaniu dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego i powiatu białobrzzeskiego.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2013

Cel generalny RPO brzmi: „Poprawa konkurencyjności regionu i zwiększanie spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej województwa”, w priorytecie 3 „Wzmacnianie endogenicznych czynników rozwoju województwa mazowieckiego” wyznacza się 2 osie: Oś V. „Wzmacnianie roli miast w rozwoju regionu” – mającej na celu „Wykorzystanie potencjału endogenicznego miast dla aktywizacji społeczno-gospodarczej regionu” poprzez: odnowę obszarów zdegradowanych i zagrożonych marginalizacją oraz wzrost atrakcyjności miast poprzez rozwój kultury, turystyki i rekreacji; Oś VI. „Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji” zmierzającej do „Wzrostu znaczenia turystyki jako czynnika stymulującego rozwój społeczno-gospodarczy regionu” poprzez: promocję i zwiększanie atrakcyjności turystycznej regionu i wzrost konkurencyjności regionalnych produktów turystycznych na rynku krajowym i zagranicznym.

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego

Wizja województwa brzmi: „Mazowsze konkurencyjnym regionem w układzie europejskim i globalnym”. Priorytety związane z ochroną dziedzictwa kulturowego zawierają się w celu 5. „Poprawa atrakcyjności regionu. Kształtowanie jego wizerunku oraz promocja” i działaniach: 5.2. „Promocja i zwiększenie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej regionu w oparciu o walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwo kulturowe”, 5.3. „Kreowanie produktu regionu”, 5.4. „Współpraca międzyregionalna i międzynarodowa”, 5.5. „Integracja regionalna”, 5.6. „Wzmocnienie więzi kulturowo-społecznych w regionie”.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego

Celem polityki „Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego” w zakresie ochrony i wykorzystania wartości kulturowych jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza, która adresowana jest do rejonów miast i miejscowości, które charakteryzują się najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną, zabytkowymi obiektami. Plan zakłada ochronę obszarów takich jak: krajobrazy kulturowe, krajobraz kulturowy wsi i małych miast, zespoły budownictwa drewnianego, ośrodki tożsamości kulturowej regionu, układy urbanistyczne, miejsca pamięci narodowej.

Program Współpracy Samorządu Województwa Mazowieckiego z Organizacjami Pozarządowymi

Program Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi dotyczy sfery ochrony zabytków w zakresie obszaru „Kultura, promocja i turystyka”, gdzie celem strategicznym jest pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości

narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców Mazowsza, a także pielęgnowanie i rozwijanie ich tożsamości lokalnej i historycznej, która jest integralną częścią tożsamości całego narodu.

Strategia Rozwoju Powiatu Białobrzeskiego

Misja powiatu białobrzeskiego brzmi: „Powiat białobrzeski to region, w którym przedsiębiorczość rozwija się w sposób przyjazny dla środowiska, walory przyrody wykorzystuje się dla rozwoju rekreacji i agroturystyki, a nowoczesne, specjalistyczne gospodarstwa rolne i przetwórcze z powodzeniem funkcjonują w warunkach rynkowych. Systematycznie zwiększana jest lokalna oferta edukacyjna i kulturalna, dostępność i poziom usług medycznych spełnia oczekiwania mieszkańców”. Pośrednio celom ochrony wartości kulturowych i zabytków materialnych odpowiadają następujące zapisy w celach strategicznych: „Zaspokojenie lokalnych potrzeb w obszarze sfery społecznej i infrastruktury technicznej” i „Regionalne centrum rekreacji i wypoczynku”.

Lokalna Strategia Rozwoju dla Lokalnej Grupy Działania „Zapilicze”

Strategia dla gmin Powiatu białobrzeskiego: Białobrzegi, Promna Radzanów, Stroniec, Stara Błotnica i Wyśmierzyce.

Lokalna Strategia Rozwoju LGD „Zapilicze” ma dwa cele ogólne:

1. Rozwój turystyki w oparciu o walory rzeki Pilicy
2. Rozwój kapitału społecznego

Cele szczegółowe w obrębie celu 1 dotyczą:

- 1.1. Zagospodarowania dorzecza Pilicy
- 1.2. Tworzenia szlaków turystycznych
- 1.3. Wzmacniania zaplecza turystycznego
- 1.4. Tworzenia infrastruktury wzmacniającej turystykę
- 1.5. Organizacji działań dla mieszkańców i turystów
- 1.6. Wzmocnienia zasobów ludzkich służących rozwojowi turystyki
- 1.7. Promocji działań w kierunku rozwoju turystyki

Cele szczegółowe w obrębie celu 2 dotyczą:

- 2.1. Wzmocnienia organizacji społecznych
- 2.2. Poprawy stanu infrastruktury oświatowej
- 2.3. Wzmocnienia działalności edukacyjnej
- 2.4. Poprawy jakości życia mieszkańców
- 2.5. Wzmocnienia osobistego rozwoju mieszkańców
- 2.6. Rozwoju działalności pozarolniczej i mikroprzedsiębiorstw
- 2.7. Organizacji czasu wolnego mieszkańców

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacja Programu do dokumentów strategicznych gminy

W „Strategii Rozwoju Gminy Radzanów” jednym z celów strategicznych jest „Rozwój oświaty i kultury” a w jego ramach cele operacyjne:

1. Doskonalenie bazy oświatowej
2. Doskonalenie bazy kulturalnej
3. Ochrona dziedzictwa kulturowego

Wyznaczając 3 cel operacyjny zwrócono uwagę na potrzebę zmian i zachowania dziedzictwa kulturowego, ponieważ zostały ona zatracone. Ważnym jest: powrót do miejscowej tradycji, kultury, zwyczajów i obrzędów ludowych, tradycje wiejskiej kuchni i sposobu odżywiania, zachowanie lub odtworzenie typowej wiejskiej architektury oraz ocalenie bioróżnorodności. Oczekiwane efekty to:

- podniesienie kultury społeczeństwa gminy,
- kultywowanie miejscowej tradycji i kultury,
- ochrona miejscowych zabytków,
- możliwość organizacji imprez kulturalnych.

Pośrednio z celami ochrony zasobów kulturowych wiążą się również cele: „Stworzenie potencjału turystycznego gminy” i „Promocja i reklama gminy” (oba w ramach celu strategicznego „Rozwój przedsiębiorczości”) oraz cel strategiczny „Rozwój turystyki, sportu i rekreacji”.

W „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla Gminy Radzanów” przyjęto podstawowe cele zagospodarowania przestrzennego wynikające ze stanu obecnego oraz z uwarunkowań rozwoju gminy. Załoženiami planistycznymi są:

- wiodącą funkcją gminy jest rolnictwo,
- funkcją miejscowości gminnej – podstawowa obsługa ludności gminy,
- uzupełniająca funkcja obsługi ludności – miejscowość Bukówno.

Studium zaznacza tereny o dominujących funkcjach:

- mieszkaniowej (z przewagą zabudowy zagrodowej),
- usługowej (w tym: kultura, oświata, obiekty obsługi komunikacyjnej, cmentarze),
- przemysłowej (produkcyjno-usługowej, w tym związane z gospodarką: rolną, leśną),
- rekreacyjno-wypoczynkowej.

Na terenach predysponowanych do lokalizacji zainwestowania wyznacza także tereny pod zabudowę lotniskową.

W Studium zaznaczono lokalizację elementów o znaczeniu kulturowym, do których należą: obiekty zabytkowe o charakterze sakralnym wraz z terenami funkcjonalnie i przestrzennie związanymi z obiektami zabytkowymi, miejsca pamięci narodowej, stanowiska archeologiczne.

„Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla Gminy Radzanów” nie wyznacza celów dotyczących zachowania równowagi funkcji i harmonijności rozwoju oraz zachowania ładu przestrzennego i społecznego, a także celów w zakresie zachowania wieczystości kluczowych warunków środowiskowych i kulturowych.

5.2. Charakterystyka zasobów, analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii obszaru

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Radzanowa pochodzą z VII i VIII wieku – są to resztki ceramiki znalezione w grodzisku Kamienna Góra. Najstarsza zachowana wzmianka o wsi pochodzi z 1391 roku, a z 1403 pochodzi zapis zgody proboszczów Radzanowa i Błotnicy na założenie parafii w Bukównie. W regionie osadnictwo pojawia się już nawet w II wieku – ślady osadnictwa prasłowiańskiego utrzymują się do V wieku.

W okresie średniowiecza obszar ten przeżywa początki osadnictwa, w dolinach rzek osiedlają się m.in. Łędzianie z Małopolski, Mazowszanie, a także Sieradzanie i Łęczycanie. Powstają grody, a następnie parafie, które stają się centrami kulturowymi (powstają kościoły np. w Bukównie w XVII wieku, kaplice, ale też zapiski i kroniki dokumentujące dzieje regionu).

Tradycje oświatowe w gminie sięgają XVI-XVII wieku. Były tam wówczas szkoły parafialne w Bukównie i Radzanowie. W 1864 roku założona została pierwsza szkoła w Ratoszynie (gmina Radzanów) przez ówczesnego dziedzica wsi Tadeusza Kicińskiego.

Gmina ma również epizod reformacyjny – w XVI wieku Seweryn Kurdwanowski, właściciel Radzanowa, Rogolina, Bukówna, Grzmiącej, został arianinem a swój dwór uczynił zborem, do którego w 1602 roku zjechali synod Bracia Polscy z całej prawie Polski. Na łożu śmierci nawrócił się i w 1645 roku wdowa po nim ufundowała w parafialnym kościele ołtarz, jako wotum za apostazję.

29 maja 1863 roku w lesie radzanowskim doszło do bitwy powstańców pod dowództwem płk D. F. Czachowskiego z Kozakami. Polaków było około 440 zaś żołnierzy rosyjskich 2000. Straty powstańców wynosiły 20 poległych, a Kozaków 80.

W 1873 roku powiat radomski liczył 22 gminy, wśród których była gmina Radzanów, obejmowała ona 15779 morgów (8834 ha) i liczyła 4340 mieszkańców. Pod względem liczby ludności ówczesna gmina Radzanów zajmowała wśród gmin powiatu 3 miejsce po gminie Przytyk i Jedlińsk, a pod względem powierzchni 7 miejsce po gminach: Przytyk, Potworów, Wolanów, Błotnica, Skaryszew, Rogów.

W 1915 roku przechodziła przez gminę Radzanów linia frontu austriacko rosyjskiego.

W okresie międzywojennym dawne gubernie radomska, kielecka i częściowo piotrkowska znalazły się prawie w całości w województwie kieleckim. Podział na powiaty został utrzymany, a władza powiatowa otrzymała nazwę starostwa. Po II wojnie światowej w administracji ogólnej utworzone zostały Urzędy Wojewódzkie a w II instancji Starostwa Powiatowe. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 12 listopada 1955 roku utworzony został między innymi powiat białobrzegi z gromadą Radzanów.

Według Narodowego Spisu Powszechnego z 1970 roku Radzanów liczył 495 mieszkańców - 243 mężczyzn i 252 kobiety. Z pracy utrzymywało się 99% - 490 osób, natomiast 5 osób posiadało niezarobkowe źródło utrzymania. Pracujących i utrzymywanych przez nich w rolnictwie było 370 osób, zaś poza rolnictwem 120 osób. Czynnych zawodowo było 288 osób - stanowili oni 58,2% ogólnej liczby mieszkańców liczby tej 223 osoby wykonywało pracę w rolnictwie, a 65 osób pracowało w działach poza rolniczych.

Z dniem 1 stycznia 1973 roku zlikwidowane zostały gromady, a w ich miejsce utworzone zostały gminy. Gmina Radzanów jako jedna z 63 weszła w skład utworzonego w 1975 roku województwa radomskiego. Po reformie administracyjnej w 1999 roku gmina należy do województwa mazowieckiego.

Miejscowości w gminie

Błeszno

Miejscowość usytuowana jest nad Branicą, prawym dopływem rzeki Pierzchnianki, przy drodze powiatowej Przytyk – Redlin. Pierwsza pisana wzmianka o miejscowości pochodzi z roku 1412 z ksiąg sądowych sandomierskich. Właścicielem był Gaworek z Błeszna herbu Rawicz. Kolejnymi właścicielami byli: Paweł z Błeszna, Stanisław Suski, Jan z Błeszna, Bernard z Błeszna, Mikołaj z Błeszna. W połowie XVI wieku dziedzic Błeszna przyjęli nazwisko Błeszyńskich. Błeszno było miejscowością graniczną pomiędzy Królestwem Polskim a Księstwem Mazowieckim do 1526r. i w okresie Pierwszej Rzeczypospolitej pomiędzy Małopolską z Mazowszem. Kiedy w końcu XVI w. ród Błeszyńskich wymiera miejscowość przejmują Wolscy, a następnie Kozuchowscy i Piotrowscy. Rozwój gospodarczy nastąpił od II połowy XVIII gdy powstała karczma i browar. W połowie XIX w. Błeszno i Smardzew należała do rodziny Młockich, a w okresie międzywojennym właścicielem folwarku (200 ha, 4 budynki mieszkalne i ok. 60 mieszkańców) był Włodzimierz Tarnowski.

W 1965 r. powstała w Błesznie cegielnia. Zakład był niezmechanizowany, pracowało w niej 12 osób i wytworzono ok. 240 000 sztuk cegły rocznie. Zakład istniał ok. 15 lat, został zamknięty z powodu wyeksploatowania pokładów dobrej gliny.

We wsi do 2001 r. istniała szkoła, obecnie znajduje się kaplica parafii w Radzanowie.

Branica

Branica jest średniowieczną wsią powstałą na trakcie Pierzchnia-Jesionna prawdopodobnie pomiędzy XII a XIV wiekiem. Zapiski jej dotyczące pojawiają się w 1421 r. w Kodeksie Dyplomatycznym Małopolski pod nazwą zapisana Brannicza (od słowa „brń” oznaczającego miejsce błotniste, gliniaste). Pierwszym znanym właścicielem wsi był Piotr Żak z Piekoszowa, następnie: Prokop z braccy herbu Tarnawa, Elżbieta Zborzeńska, w XVI w. właścicielem był Zawisza, starosta liwski. Branica często zmieniała właścicieli, byli nimi rody: Świderskich, Ligęzów, Bidzińskich, Mareckich, Wężyków, Kaliszów (z tej rodziny pochodziła żona płk. Dionizego Czachowskiego), Przyłęckich. Tadeusz Przyłęcki po powrocie z wojny 1920 r. przejął majątek Branica, Stawiszyn oraz Dębniak, następnie został usunięty przez Niemców ze Stawiszyna i zaczął gospodarować w Branicy. Założył stawy rybne, folwark jego liczył 306 ha, dwór z parkiem, 5 budynków mieszkalnych, w których pracowało 98 fernali, spichlerz i zabudowania gospodarskie. Wieś liczyła ogółem ok. 230 mieszkańców.

Wieś należała do gminy Białobrzegi do lat 50. XIX w, a od 1973 r. należy do gminy Radzanów. Branica jest wsią sołecką związaną funkcjonalnie z Białobrzegami. Przez wieś przebiegają drogi powiatowe: Radzanów-Jasionna i Branica-Białobrzegi.

Bukówno

Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z 1411 r. z ksiąg sądowych sandomierskich, jednak tradycja kościelna mówi, że kościół powstał we wsi już w 1403 r. zbudowany przez Mikołaja Gaworka i Władysława Łazarza. Prawdopodobne jest że miejscowość powstała a przełomie XIV i XV wieku. Osadnictwo rozwijało się w dwóch fazach: średniowiecznej (XV/XVI w.) oraz pouwłaszczeniowej (XIX w.). Właścicielami wsi byli: Falisławscy, Ciołkowie, Dembowscy, Leżeńscy, Sapiehowie, Badowscy, Stobieccy, Jagiątkowscy, Sadkowscy, Rucińscy, Zakrzewscy .

Jesienią 1863 roku na cmentarzu w Bukównie został pochowany poległy w walce pod Wierchowiskiem Dionizy Czachowski. Jego prochy spoczywały tu do 1939 r.

W 1880 roku w Bukowie był folwark szlachecki, 14 lat później wieś staje się własnością Adma Kozłowskiego, który w 1898 r. rozparcelowuje wieś między 30 chłopów z tej wsi. W 1910r. została utworzona tu rosyjskojęzyczna szkoła, po I wojnie przekształcona w szkole czteroklasowa powszechną.

Bukówno to jeden z największych ośrodków tzw. „zagłębia paprykowego” w gminie. Wieś leży przy drogach powiatowych: Wojciechów-Młodynie, Bukówno, Przytyk-Redlin, Bukówno-Czarnocin, oraz przy drogach gminnych do Ratoszyna i Radzanowa.

Czarnocin

Czarnocin powstał prawdopodobnie w XII wieku i przez kilka stuleci był najbardziej wysuniętą na południe jednostką osadniczą radzanowsko-bukowskiego obszaru osadniczego. Do początku XIX w. pozostał oddzielony pasem leśnym od Grabowej. Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z kroniki Długosza z lat 1470-80. W tym czasie wieś należała do Grota Nowomiejskiego herbu Rawa, potem rodziny Szpotów Duninów herbu Łabędź, a następnie mało znaczący ród szlachecki, który przyjął nazwisko Czarnoccy i herb Lis. W tym czasie (przełom wieku XVI i XVII) we wsi istniał, jedyny na tym terenie, zbór kalwiński. Następnie wieś była własnością: Wąsowiczów, Karnickich, Krzyżanowskich.

Po powstaniu styczniowym wieś włączono do gminy Radzanów, w tym czasie wieś liczyła ponad 170 mieszkańców. Obok wsi istniał folwark szlachecki (517 mórg ziemi, 5 budynków murowanych, 8 drewnianych, wiatrak), rozparcelowany na 14 gospodarstw.

W okresie międzywojennym rozpoczęła działalność szkoła podstawowa. Czarnocin to w chwili obecnej największy ośrodek w gminie tzw. „zagłębia paprykowego”. Przez wieś przebiega droga powiatowa Grotki-Ocieść-Bukówno oraz drogi gminne do Wrzeszczowi, Grabowskiej Woli i Śliwin.

Grotki

Grotki powstały na przełomie XV i XVI wieku jako osada w lesie należąca do Czarnocina – Grota Nowomiejskiego. Była to mała osada aż do końca XVIII w., kiedy stanowiła własność Kozuchowskich. Dopiero w początkach XIX w. (kiedy Grotki kupił Józef Oborski) zamieszkiwało ją ponad 100 osób.

W pierwszej połowie XIX w. we wsi zamieszkiwali przodkowie noblisty Henryka Sienkiewicza. Józef Paweł Ksawery Sienkiewicz w 1843 roku pojął za żonę Stefanię Cieciszowską - szlachciankę z Podlasia, spokrewnioną z rodziną Joachima Lelewela. Przez kilka lat po ślubie młodzi Sienkiewiczowie tu mieszkali. W dzieciństwie Henryk Sienkiewicz często przebywał w Grotkach.

Po powstaniu styczniowym aż do II wojny światowej wieś włączono do gminy Potworów. Po wojnie wróciła administracyjnie do gminy Radzanów.

We wsi ma swe źródła rzeka Pierzchnianka, wschodnia część sołectwa położona jest w dolinie rzeki. Głównym sektorem zatrudnienia mieszkańców jest rolnictwo, zorientowanie głównie na uprawę zbóż i papryki.

Grabina

Wieś położona jest na równinnym wzniesieniu na zachód od Pierzchnianki. Mieszkańcy wsi zajmują się rolnictwem zorientowanym na uprawy warzyw pod osłonami. Tak zwana „Stara” część wsi powstała w wyniku kolonizacji folwarku Grotki w latach 40. XIX w, a „Nowa” powstała w 1876 r. po rozparcelowaniu folwarku Czarnocin. Wieś należała do gminy Potworów.

Kadłubska Wola

Wieś Kadłub (obecnie Stary Kadłub w gminie Stara Błotnica) powstała na przełomie XIV i XV wieku, a je pierwszym właścicielem był Przybysław Dzik herbu Doliwa, przybyły z Wielkopolski, zajmujący funkcję starosty radomskiego. Jego młodszy syn Mikołaj został dziedzicem Kadłubskiej Woli. Kolejnymi właścicielami byli Kaszowscy, następnie wieś wróciła do rodziny Dzików, a w XVII i XIX wieku była własnością Jabłonowskich. W tym czasie mieszkańcami wsi było ok. 190 osób, obok wsi znajdował się młyn wodny, w okresie międzywojennym była tu szkoła. Na przełomie XIX i XX w. obszary dworskie zostały rozparcelowane, powstały wsie: Kadłubska Wola, Kadłubska Wola Kolonia i Kadłubska Wólka. W okresie lat 30 XX stulecia wieś była silnym ośrodkiem Narodowej Demokracji.

Wieś znajduje się obecnie w południowo-wschodniej części gminy Radzanów, przebiegają przez nią drogi: powiatowa Stara Błotnica-Młodynie i Radzanów-Kadłubska Wola, gminna Kaszewska Wola – Sucha.

Kozłów

Osada powstała w końcu XIX w. na gruntach folwarcznych w wyniku kolonizacji gruntów folwarku Bukówno. Jej istnienie odnotowano w 1877 roku w Skorowidzu Królestwa Polskiego.

Obecnie Kozłów to wieś o największym udziale użytków rolnych w ogólnej powierzchni miejscowości. Wieś położona przy drodze powiatowej Wojciechów-Młodynie.

Młodynie Dolne i Górne

Wieś powstała w początku XVI wieku, jej nazwa pochodzi od staropolskiego imienia „Młodyń”. Wieś szybko się rozwijała, na początku należał do rodziny Grotów, potem do Radzińskich, Lasockich, Morsztynów i Popielów, Chlewickich. Podział na Młodynie Dolne i Górne wytworzył się po 1863 roku. Wieś Młodynie Górne liczyła 20 domów i 209 mieszkańców oraz folwark z 2 budynkami i 27 mieszkańcami. Młodynie Dolne natomiast liczyło 5 domów i 26 mieszkańców, a ponad 700 morgowym folwarku był 1 budynek murowany i 16 drewnianych (po parcelacji gruntów wytyczono 43 działki rolnicze). W okresie międzywojennym wyróżniano 3 wsie: Młodynie Górne, Dolne i Folwark.

Obecnie obie miejscowości skoncentrowane są na rolnictwie na uprawie warzyw w tunelach foliowych, zbóż i sadownictwie.

Młodynie Górne położone są przy drogach powiatowych Redlin-Przytyk i Młodynie-Stara Błotnica. Sołectwo obejmuje: Młodynie Górne, Stara Wieś i Wolę Młodyńską.

Przez Młodynie Dolne Górne przebiegają drogi powiatowe Redlin-Przytyk i Młodynie-Wojciechów oraz drogi gminne do: Wrzeszczowa, Śliwin, Młodyń Górnych. Sołectwo obejmuje wsie: Młodynie Dolne, Górki Młodyńskie, Grabno.

Ocieść

Początki wsi sięgają połowy XVI wieku, wieś powstała jako mała osada związana z Czarnocinem, jej nazwa pochodzi od czasownika „ociosać”. Miejscowy ród szlachecki przyjął nazwisko od nazwy wsi – Osiescy. Następnymi właścicielami byli Kroguleccy, Koziatulscy, Rogolińscy i Kochowscy, Grotowscy. W latach 80 XIX w. ze wsi stało 11 domów i mieszkało w niej 108 osób, ziemia dworska liczyła 347 mórg, obok wsi istniała osada Łukaszów.

Wieś należy do gminy Radzanów od 1973 r. Wieś leży nad dopływem Pierzchnianki przez wieś przebiega droga powiatowa Grotki-Czarnocin-Bukówno.

Podgórze

Nazwa wsi pochodzi od jej położenia u podnóża wzniesień zwanych Górami Piaskowymi u źródeł Lepianki. Wieś powstała w 1877 r. jako osada Ratoszyn-Góry, kiedy właściciel majątku Ratoszyn mgr Antoni Chrzystkowski założył hutę szkła. Pod nazwą Podgórze wieś występuje od 1921 r.

Znaczna części sołectwa obejmują lasy należące do kompleksu Starego Boru, dlatego jest jednym z najbardziej atrakcyjnych miejsc w gminie. Przez wieś przebiega droga powiatowa Ratoszyn-Paprotno-Wyśmierzyce.

Podlesie

Wieś Podlesie założona została przez Antoniego Chrzystkowskiego w ramach kolonizacji lasu folwarcznego jako Pieńki Ratoszyńskie w 1877 r. w latach 1907-1958 nosiła nazwę Podlesie Ratoszyńskiego. Nazwa jej pochodzi o położenia na skraju kompleksów leśnych należących do dawnej Puszczy Pilickiej.

W lipcu 1943 r. w Starym Boże Niemcy dokonali egzekucji 9 Żydów. 11 czerwca 1943 r. miało tu miejsce starce partyzantów z oddziałem niemieckim. 6 czerwca 1944 r. zamordowano 6 mieszkańców okolicznych miejscowości. W 1964 r. postawiono we wsi płytę upamiętniającą ofiary mordy (obecnie Miejsce Pamięci Narodowej jest odnowione).

Obecnie w sektorze produkcyjnym dominuje rolnictwo ukierunkowane na upraw warzyw pod osłonami. Przez wieś przebiega droga krajowa 48 oraz powiatowa Podlesie-Radzanów.

Radzanów

Pierwsza pisana wzmianka o wsi Radzanów pojawia się w Kodeksie Katedry Krakowskiej z 1391 roku. Nazwa wsi bierze swój początek od dawnego słowiańskiego imienia „radz” lub „radzą”. Z tych czasów brak dokumentów, ale należy przypuszczać, że była to dosyć spora wieś skoro, najpóźniej w 1403 roku, powstała w Radzanowie parafia i wybudowano w niej drewniany kościół, należący do archidiecezji gnieźnieńskiej. W tym czasie w Radzanowie były dwa dwory szlacheckie oraz gospodarstwo Plebana.

W 1508 roku właścicielem wsi był Jan Radzanowski, w 1569 r. jako właściciel Radzanowa figuruje w spisie podatkowym Andrzej Dunin Szpot herbu Łabędź. Na przełomie XVI i XVII w. wieś dostaje się w ręce rodu Romiszewskich, następnie Kurdawskich herbu Półkozic aż do połowy XVIII w. W roku 1645 Zofia Kurdawska ufundowała nowy kościół w miejsce starego. Po Kurdwanowskich wieś dostaje się we władanie rodu Kożuchowskich, którzy posiadali już w tej okolicy różne dobra. W końcu XVIII wieku Radzanów stał się własnością Domaszewskich herbu Jastrzębiec (którzy posiadali pobliski Smardzew). Właścicielem Radzanowa w 1789 roku był Łukasz Domaszewski, podczas braćwalski. W 1793 roku Domaszewski sprzedał Radzanów Janowi Badowskiemu.

Na początku XIX wieku dziedzicem wsi był Maciej Skrodzki, który w latach 1807-1810 przystąpił do budowy nowego kościoła na miejsce zniszczonego, kolejny dziedzic nie wywiązał się z przyrzeczenie ukończenia budowy kościoła. W 1817 roku Radzanów trafił w ręce Józefa Krassowskiego, który w latach 1817--1820 dokończył budowę kościoła.

W 1864 roku rozparcelowano dawne grunty plebańskie oraz część gruntów dworskich – z nich powstała nowa wieś, zwana Radzanów Poduchowny. Część ta liczyła w latach osiemdziesiątych XIX wieku 9 domów 1112 mieszkańców. Dokonano też parcelacji części gruntów folwarcznych, na których wytyczono na obszarze 305 mórg 30 działek rolniczych, które objęli miejscowi chłopci.

W 1867 roku Radzanów został siedzibą Urzędu Gminy. W latach osiemdziesiątych XIX wieku Radzanów liczył już 358 mieszkańców. W Radzanowie był wtedy również wiatraki i smolarnia.

Na przełomie XIX i XX wieku właścicielem majątku w Radzanowie był Tadeusz Kiciński, a następnie jego córka z mężem Aleksandrem Daszewskim.

Według spisu powszechnego z 1921 roku Radzanów dzielił się na Radzanów Wieś i Radzanów Kolonię, czyli osadę założoną na dawnych gruntach folwarcznych. Radzanów wieś liczył 51 domów 1314 mieszkańców. Natomiast Radzanów Kolonia liczyła 22 domy 1131 mieszkańców. W Radzanowie mieszkało wtedy 12 Żydów.

Obecnie Radzanów jest wsią sołecką, siedzibą Urzędu Gminy, miejscowością parafialną, mieszczą się tu główne jednostki obsługi ludności. Położony jest w dolinie dopływy Pierzchnianki i Ślepianki. Jest największą miejscowością gminy, liczy 6,863 km². Rolnictwo ukierunkowane jest na produkcję papryki i innych warzyw pod osłonami oraz na produkcję ekologiczną truskawki. Przez miejscowość przebiegają drogi powiatowe do: Białobrzegów, Redlina, Podlesia, Przytyka i Kadłubskiej Woli.

Ratoszyn

Pierwsza pisana wzmianka o wsi pojawia się w roku 1508, jako własność Adama z Ratoszyna. Nazwa pochodzi od dawnego imienia „Ratosz”. W 1569 r. właścicielem ziemskim był Krzysztof Ratoski, a w XVII w. przechodzi on w ręce Kozuchowskich, następnie: Smuszowskich, Zdzychowskich i Krassowskich.

Sławne osoby związane z terenem gminy

Dionizy Feliks Czachowski

Źródło: http://www.mowiawieki.pl/arttykul.html?id_arttykul=2393

Cmentarz w Bukównie - pamiątkowa płyta nagrobna w miejscu pochówku D. Czachowskiego

Źródło: fotografia udostępniona przez Urząd Gminy w Radzanowie

Dionizy Feliks Czachowski (ur. 6 kwietnia 1810 w Niedabyli, zm. 6 listopada 1863), pułkownik, był naczelnikiem wojennym województwa sandomierskiego w powstaniu styczniowym.

Na początku XVIII wieku ród Czachowskich był właścicielem licznych majątków ziemskich w województwach: brzesko-kujawskim, warszawskim i płockim, a przez związki małżeńskie wszedł w posiadanie dużych fortun na Ukrainie i na Podolu.

Józef Czachowski i Joanna z Krzyżanowskich, rodzice Dionizego, byli już tylko właścicielami Niedabyli i Starej Wsi w powiecie radomskim. Przez matkę, rodzoną siostrę Justyny z Krzyżanowskich, żonę Mikołaja Chopina, Czachowski był spokrewniony z Fryderykiem Chopinem. Po sprzedaży majątku i śmierci rodziców wychowaniem Dionizego zajęła się ciotka Scholastyka z Czachowskich Badowska. Prawdopodobnie w 1829 roku ukończył Gimnazjum pijarskie w Radomiu, przed ślubem z Eufemią Kaliszówną w roku 1831 dzierżawił różne majątki w Radomskim, a po odziedziczeniu w 1839 r. po babce znaczny majątek Worobijówkę na Ukrainie (powiat kaniowski) przeniósł się tam z całą rodziną. Miał 5 córek i 2 synów. W 1849 owdowiał, a dorobiwszy się na kresach majątku, przeniósł się w 1860 r. w sandomierskie.

W 1863 Czachowski wyruszył na punkt zborny pod Świętym Krzyżem, gdzie organizował się oddział Prędowskiego. Mimo braku wykształcenia wojskowego mianowany został przejściowo szefem sztabu pod Langiewiczem. Na czele trzeciego batalionu w Suchedniowie zabezpieczał organizowanie się oddziału Langiewicza w Wąchocku, a następnie spod klasztoru świętokrzyskiego i w bitwie pod Małogoszczem (24 lutego) zasłaniała mu odwrót. Czachowski uczestniczył w bitwach: pod Pieskową Skałą (4 marca), pod Chrobrzem (17 marca), pod Grochowiskami (18 marca). Następnie został mianowany przez Rząd Narodowy naczelnikiem wojennym województwa sandomierskiego i powołał pod swoje rozkazy wszystkie oddziały, operujące na tym obszarze. Czachowski manewrował w puszczy iłżeckiej, a wyszedłszy stamtąd, natknął się pod Stefankowem (22 kwietnia) na silny oddział rosyjski Dońca-Chmielnickiego, którego pobił odwodząc do Szydłowca, gdzie oddziały partyzanckie wybiły resztki rosyjskich żołnierzy. Mimo zwycięstwa stracił w boju znakomitego oficera i instruktora Grzmota-Dobrogojskiego. Czachowski wymknął się przed pościgiem i uszedł w lasy radoszyckie, gdzie pod Borią i Jeziorkiem (4-5 maja) stoczył zwycięską bitwę z Klewcowem. Pod Rzeczniewem dokonał reorganizacji zjednoczonych oddziałów, tworząc trzy bataliony, został zaskoczony w marszu przez Rosjan i poniósł klęskę. Ratując siły cofał się na wschód ku Wiśle. Po dokonaniu poboru ochotników w Ciepeliowie pomaszerował Czachowski w lasy radomskie i koneckie, wykonał demonstracyjny ruch w stronę Radomia, uczestniczył w bitwie pod Radzanowem (26 maja), a następnie pod Białobrzegami (29 maja) w kilkugodzinnej bitwie zmusił nieprzyjaciela do spiesznego odwrotu. Dnia 6 czerwca bił się Czachowski pod Bukownem w okolicach Przytyka, 8 czerwca pod Rusinowem, 9 czerwca pod Rudą Przysuską, a 10 czerwca pod Bobrzą w pobliżu Kielc. Ścigany przez Rosjan i pobity pod Ratajami, rozpuścił swój oddział w lasach wąchockich.

20 października Czachowski przeszedł Wisłę na czele nowego oddziału, składającego się z blisko 800 ludzi, posunął się na północ, gdzie za wsią Ryhnicą wpadł w zasadzkę, z której udało wymknąć, a następnie znów został zaatakowany. Uciekając ze zmniejszającym się, rozdzielonym oddziałem przeszedł na terytorium województwa lubelskiego, ale wkrótce zawrócił i 5 listopada przeszedł Wisłę pod Solcem, kierując się na Lipsko. 6 listopada 1863 we wsi Krempa oddział Czachowskiego został zaskoczony przez Rosjan, usiłując się wydobyć z oblężenia wódz poległ.

Rosjanie wywieźli zwłoki bohatera do Radomia i wydali je rodzinie, ale na wyraźny rozkaz władz rosyjskich został pochowany na cmentarzu wiejskim w Bukównie. Dopiero

w 1937 r. jego prochy przewieziono uroczyście do Radomia i pochowano w mauzoleum przed kościołem ojców Bernardynów. W setną rocznicę powstania stycziowego odrestaurowano zniszczony podczas II wojny światowej grobowiec i umieszczono go na placu przy ulicy Malczewskiego, gdzie stoi do dziś.

Bitwa Radzanowska 26.05.1863

Ciągłe porażki wojsk rosyjskich spowodowały, że władze carskie postanowiły wysłać przeciw oddziałowi podpułkownika Kononowicza i Jankowskiego trzy kolumny wojsk. Dwie z nich skierowały się w stronę Warki przez Mnieszew i Górę Kalwarii. Trzecia z rot pułku wołyńskiego gwardii i 50 kozaków z Białobrzegów miała maszerować wzdłuż Pilicy. Czwarta z 6 rot pułku Mohylewskiego, 2 szwadron dragonów i 2 dział pod wodzą płk. Ernortha, miały podążać w kierunku Radomia. W takiej pułapce znalazły się przypadkowo oddziały Dionizego Czachowskiego (ponad 500 ludzi z przewagą doświadczonych żołnierzy, uzbrojonych w broń armii regularnej). Jego tropem podążał rosyjski pułkownik Bułatowicz. Z raportu Czachowskiego wynika, że jego oddział wyruszył z Kuźnicy o północy 24 maja i mijając Przysuchę, dotarł do Goździkowa. Tu nastąpił dłuższy odpoczynek, gdyż dalszą drogę przez Rusinów, Potworów, Bukówno do Radzanowa oddział przebył na wozach. W Radzanowie był o godzinie 2 w nocy 26 maja. W pobliskim lesie rozłożono obóz, po odpoczynku zostali zawiadomieni o zbliżaniu się nieprzyjaciela.

Oddział powstańczy Czachowskiego liczący około 440 osób (3 kompanie piechoty i strzelców, 50 kosynierów i 19 kawalerzystów) został zaatakowany przez wojska Bułatowicza w liczbie około 1300 żołnierzy. Wobec przeważającej siły wroga walki toczyły się na przestrzeni kilku kilometrów (Branica, Pierzchnia, Jakubów, Chruściechów, Stawiszyn, Sucha, Kamień). Cały oddział bił się w pierwszej linii z wyjątkiem rezerwy. Dowódca sił powstańczych zarządził odwrót. Środek kolumny był osłaniany przez strzelców pod wodzą majora Dolińskiego, na prawym skrzydle bronił się major Rogojski, a na lewym kompania kapitana Rudowskiego. Czachowski wykonał odwrót bez popłochu, skierował się w stronę Kadłubka, gdzie zebrał oddział w całości i udał się w kierunku Gorynia. Tu odpoczął i 28 maja podążył do Kozienic szlakiem Kononowicza.

Bitwa Radzanowska trwała 8 godzin (od 13.00 do 21.00). Straty Rosjan wyniosły 50 poległych, około 100 rannych, a straty Polaków – 23 rannych i poległych. Bitwę tę traktuje się, mimo odwrotu, jako sukces Polaków.

Oddział Dionizego Czachowskiego widziano ponownie na terenie gminy 7 czerwca 1863 r. podczas przejścia trasą Warszawa – Radom – pod Białobrzegami.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to (zgodnie z definicją ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami): „przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”.

Gmina Radzanów położona jest w południowo-zachodniej części województwa mazowieckiego, w powiecie białobrzeskim. Sąsiaduje z gminami: Białobrzegi, Stara Błotnica, Przytyk, Potworów i Wyśmierzyce. Gmina Radzanów zajmuje powierzchnię 83 km², zamieszkuje ją (stan na 31.12.2010) 3.998 mieszkańców. Średnia gęstość zaludnienia w gminie wynosi około 48 osób/km². Użytki rolne stanowią około 76%, lasy i grunty leśne około 14% powierzchni ogólnej gminy. W gminie uprawia się głównie paprykę.

Gmina położona jest w obrębie mezoregionu fizyczno-geograficznego Równiny Radomskiej, która jest częścią makroregionu Wzniesień Południowomazowieckich. Równina Radomska jest typową powierzchnią denudacyjną zbudowaną głównie z utworów

lodowcowych: glin zwałowych oraz piasków i żwirów. Północna część gminy Radzanów urozmaicona jest licznymi wydmami o wysokościach przekraczających wysokości względne rzędu 5-10 m. Powierzchnia wysoczyzny jest falista, położona na wysokości 150-200 m n. p. m. Pod względem geologicznym teren gminy położony jest na pograniczu otoczki mezozoicznej Gór Świętokrzyskich i kredowej niecki mazowieckiej. Przeważająca część obszaru gminy Radzanów charakteryzuje się monotonną rzeźbą terenu.

Obszar gminy Radzanów należy do dorzecza Pilicy. Na terenie gminy odwodnienie zapewnia system rzeczki Pierzchnianki, prawobrzeżnego dopływu Pilicy, który stanowi układ mniejszych dopływów generalnie odprowadzających wody powierzchniowe w kierunku północno-wschodnim. Niewielkie obszary na wschodzie gminy odwadnia rzeka Tymianka i bezimienny potok, uchodzące również do Pierzchnianki. Hydrografię gminy uzupełniają liczne zamknięte zbiorniki wodne, związane z zagłębieniami deflacyjnymi oraz naturalnymi różnej genezy na powierzchni wysoczyzny polodowcowej. Na terenie gminy są także sztuczne zbiorniki wodne, którymi są zagłębienia budowane w celach gospodarczych.

Gmina Radzanów znajduje się w części w Obszarze Chronionego Krajobrazu „Dolina rzeki Pilicy i Drzewiczki”, która zasięgiem obejmuje wszystkie gminy powiatu białobrzeskiego. Na terenie gminy nie znajdują się inne obszary podlegające ochronie. W miejscowości Bukówno jest się jedyny pomnik przyrody w gminie – wiąz przy zabytkowym kościele. Lasy należące do gminy Radzanów podlegają IV krainie przyrodniczo-leśnej mazowiecko-podlaskiej dzielnicy Wysoczyzny Rawskiej. Administracyjnie lasy wchodzi w skład Nadleśnictwa Dobieszyn, obręb Białobrzegi. Powierzchnia lasów to ok. 1294 ha (15,6% powierzchni gminy). Kompleksy leśne o niewielkiej powierzchni znajdują się w północnej części gminy (łącznie się miejscami z lasami Puszczy Nadpilickiej). Pozostałą część gminy porastają niewielkie obszarowo lasy. Zieleń urządzona znajduje się na cmentarzach w Radzanowie i Bukównie. W Branicy niegdyś znajdował się park dworski, złożony w połowie XIX w. o powierzchni 3,5 ha (nie zachował się).

Sieć osadniczą gminy Radzanów tworzy 18 sołectw i cechują ją przede wszystkim:

- równomierne przestrzenne rozmieszczenie jednostek osadniczych i względna równowaga ich wielkości,
- brak dominującej jednostki osadniczej. Największe jednostki w gminie to: Radzanów, Bukówno, Rogolin położone są w bezpośrednim sąsiedztwie w środkowej części gminy. 70% jednostek osadniczych w gminie Radzanów kształtuje się w przedziale od 200 do 500 mieszkańców.,
- stabilizacja rozwoju poszczególnych osad świadczy o prawidłowym ukształtowaniu sieci osadniczej gminy.

Obsługę ludności na poziomie lokalnym pełni miejscowość gminna Radzanów, gdzie funkcjonuje administracja samorządowa, instytucje i obiekty użyteczności publicznej: placówki oświaty, służby zdrowia, kultury i sportu oraz inne obiekty i usługi. Obsługę ludności na poziomie ponadlokalnym pełni miasto powiatowe Białobrzegi (odległość od Radzanowa 13 km). Ponadto rolę ponadlokalną mogą stanowić miasta: Grójec, Przysucha i Radom.

Podstawowe zasoby mieszkaniowe gminy Radzanów stanowi zabudowa zagrodowa z udziałem indywidualnej zabudowy jednorodzinnej we wszystkich sołectwach w gminie oraz zabudowa jednorodzinna przede wszystkim w miejscowościach Radzanów, Bukówno, Rogolin. Zabudowa ukształtowana jest wzdłuż istniejących dróg jako jeden rząd zabudowy.

Mieszkania zaopatrzone są w podstawową infrastrukturę techniczną: wodę z sieci lub studnie kopane, energię elektryczną, łącza telefoniczne, sieć kanalizacyjną posiada miejscowość Radzanów i Rogolin. Ogrzewanie budynków bazuje na paliwach stałych.

Głównymi szlakami komunikacyjnymi gminy są drogi powiatowe. Sieć dróg w gminie tworzy niewielki odcinek drogi krajowej nr 48 oraz 12 odcinków dróg powiatowych i 33

odcinki dróg gminnych. Układ sieci drogowej w gminie nie zmienia się, podobnie jak nazwy miejscowości mające uwarunkowania historyczne i tradycyjne.

5.2.3. Obiekty zabytkowe nieruchome na terenie gminy

5.2.3.1. Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków

Na terenie gminy Radzanów znajdują się liczne zabytki kultury materialnej. Należą do nich cenne zabytki architektoniczne wpisane do Centralnego Rejestru Decyzji Konserwatora Zabytków:

Branica:

- zespół dworski, XVIII, nr rej. 94 z 31.03.1971 w skład, którego wchodzi:
  - dwór
  - spichlerz,
  - stajnia
  - park, nr rej.: 704 z 20.12.1957.

Zespół dworski nie istnieje.

Bukówno:

- kościół parafialny p.w. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny, nr rej.: 456/A z 28.02.1957, 95/A z 31.03.1971 oraz 36/A z 26.04.1980,
- dzwonnica, nr rej.: 456/A z 28.02.1957, 95/A z 31.03.1971 oraz 36/A z 26.04.1980,
- cmentarz parafii rzymsko-katolickiej, nr rej.: 479/A z 28.02.1991.

Radzanów:

- kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola (obecnie p.w. św. Marcina), nr rej.: 493/A/57 z 23.03.1957, 96/A z 30.05.1972 oraz 124/A z 04.11.1981,
- dzwonnica, nr rej.: 493/A/57 z 23.03.1957, 96/A z 30.05.1972 oraz 124/A z 04.11.1981.

Informacje na podstawie wykazu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie – Delegatura w Radomiu.

Wymienione wyżej obiekty objęte są rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr.162 poz. 1568).

Historia i opis obiektów:

Branica - zespół dworski

Branica, pow. białobrzegi.
Dwór z pocz. XIX w., stan w 1960 r.
Fot. W. Wolny; zbiory IS PAN

Branica, pow. białobrzegi. Dwór z pocz. XIX w.,
stan w 1970 r. Fot. R. Brykowski

Źródło: 615 lat Radzanów i okolice, 1391-2006, Stowarzyszenie Oświatowe Sycyna

Lokalizacja zespołu dworskiego w Branicy (zdjęcie z ok.. 2000 r., obecnie brak jakiegokolwiek śladu budowli czy pozostałości zabytkowego parku)

Według Katalogu zabytków sztuki w Polce” (tom 3, zeszyt 10, pod red. J. Łozińskiego i B. Wolff, 1961) cyt: „W Branicy zachował się dworek z początku XX wieku. Poważnie zniszczony, dreniany, tynkowny, parterowy. Obok dworku pozostałość parku. Niedaleko dworu spichlerz z pierwszej połowy XIX wieku, drewniany o konstrukcji zrębowej. Dach naczółkowy gontowy, wewnątrz strop belkowy”.

Bukówno - kościół parafialny p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny

Kościół drewniany wpisany do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego Numer rejestru: 456/A z 28.02.1957, 95/A z 31.03.1971 oraz 36/A z 26.04.1980. Zespół kościoła stanowią: kościół, wolnostojąca dzwonnica, ogrodzenie a w nim liczne epitafia z XIX w.

Obecny kościół pochodzi najprawdopodobniej z przełomu XVI i XVII wieku. Kościół jest orientowany, drewniany o konstrukcji mieszanej: w nawie, kaplicach i kruchcie – konstrukcja zrębowa z bali modrzewiowych i dębowych, w prezbiterium i zakrystii – konstrukcja ryglowa. Kościół ustawiony na kamiennej podmurówce, szalowy deskami sosnowymi i topolowymi. Kościół na planie krzyża, ale kształt ten nadają mu kaplice boczne nie wyróżnione poprzecznym dachem. Na szczycie zasadniczej budowli ozdobna barokowa sygnaturka kryta blachą miedziana i cynkową.

Wyposażenie kościoła barokowo-ludowe, stanowią je ołtarze i obrazy oraz zabytkowe wyposażenie pochodzące z XVI d o XX wieku. W przedsionku znajduje się pamiątkowa blacha trumienna Dionizego Czachowskiego.

Dzwonnica pochodzi prawdopodobnie z końca XVII lub z początku XVIII wieku. Jest to obiekt wolnostojący. Wysoka słupowo-ramowa konstrukcja drewniana na planie kwadratu, z pozorną izbicą, kryta stromym namiotowym dachem podbitym gontem.

Bukówno – cmentarz parafii rzymsko-katolickiej

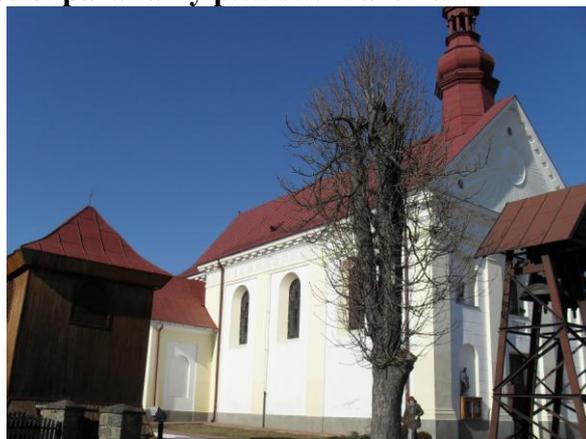

Cmentarz wpisany do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego Numer rejestru: 479/A z 05.01.1991. Najstarsze pomniki i tablice na cmentarzu datowane na II połowę XIX w.

Na cmentarzu znajduje się kaplica grzebalna rodziny Zakrzewskich o prostej klasycyzującej formie: dwuspadowy dach, wejście łukowe, po bokach podwójne okrągłe półkolumny z kapitelami, w tympanonie prosty relief krzyża na postumencie, tył kaplicy zaokrąglony, brak okien. Wewnątrz brak dekoracji, jedna tablica żeliwna pamiątkowa zmarłych z rodziny Sadkowskich z datami 1831 i 1855. W pobliżu kapliczki kamienne nagrobki z XIX w. niektóre bogato zdobione lub rzeźbione (np. pomnik małżonków Krzyżanowskich z postacią płaczącą nad urną).

Na cmentarzu znajduje się płyta pamiątkowa w miejscu grobu Dionizego Czachowskiego – przywódcy powstania styczniowego. Na płycie widnieje napis: „Tu od roku 1863 spoczywała zwłoki/ pułkownika powstanie styczniowego/ Ś.P. DYONIZEGO CZACHOWSKIEGO/ ur. 5 kwietnia 1810 r./ poległego w walce o wolność ojczyzny/ 6 listopada 1863 r./ pod Jaworem Soleckim/ w dniu 30 października 1938 r.”. Obecnie prochy Czachowskiego spoczywają w granitowym sarkofagu w kaplicy kościoła oo. Bernardynów w Radomiu (Radomskie Mauzoleum) od 1938 roku.

Radzanów - kościół parafialny p.w. św. Marcina

Kościół parafialny w Radzanowie wpisany do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego Numer rejestru: 493/A/57 z 23.03.1957, 96/A z 30.05.1972 oraz 124/A z 04.11.1981, wybudowany w latach 1807-1810 i 1817-1820, restaurowany w latach 1880, 1908-1910.

Budowę kościoła rozpoczęto z fundacji właścicieli miejscowych dóbr - Macieja Skrodzkiego i Józefa Krassowskiego. Świątynię przebudowano w latach 1880 i 1908-10, zapewne wg projektu Stefana Szyllera. Kościół na planie prostokąta z mniejszą absydą, pomiędzy zasadniczą bryłą a absydą niższa kaplica. Każdy z dachów dwuspadowy, nad wejściem ozdobna wieżyczka. Na frontonie wejście główne, bryła podzielona 4 półkolumnami, pomiędzy nimi płyciny z umieszczonymi rzeźbami, ściana delikatnie ryzalitowa. Na przyczółku płaskorzeźbione wyobrażenie Oka Opatrzności, Trójcy Świętej. Pod dachem delikatny, geometryczny fryz. Całość prezentuje styl klasycystyczny.

Wewnątrz kościół posiada jedną nawę, węższe, zamknięte półkoliście prezbiterium, w którym od strony północnej jest zakrystia, a od południowej tzw. skarbczyk.

Dzwonnica należy do zespołu kościelnego, oryginalna dzwonnica pochodzi z I połowy XIX wieku, obecnie odrestaurowana. Jest obiektem wolnostojącym, o niezbyt wysokiej, drewnianej konstrukcji na planie kwadratu, zwieńczona czterospadowym dachem.

5.2.3.2. Obiekty znajdujące się w Ewidencji Zabytków

Na kartach adresowych Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków znajdują się obiekty z terenu gminy Radzanów. Karty adresowe były wykonywane głównie w drugiej połowie lat 70-tych i pierwszej połowie lat 80-tych XX-ego wieku. Stan wielu znajdujących się na nich obiektów już wtedy często był nienajlepszy, zwłaszcza, że większość obiektów to domy mieszkalne i zabudowa gospodarcza, stale użytkowana i wymagająca remontów lub popadająca w całkowitą ruinę. Nadal podstawowym zagrożeniem dla utrzymania wielu wartościowych obiektów zabytkowych na terenie gminy Radzanów jest ich zły stan techniczny.

Poniższy wykaz stanowi zapis architektonicznego krajobrazu gminy Radzanów, który powinien być wzięty pod uwagę przy definiowaniu aktualnego charakteru zabudowy.

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014

Ewidencja zabytków nieruchomości na terenie gminy Radzanów:

I.p.	Adres	Zabytek	Datowanie	Informacje
1.	Błeszno 8	Dom drewniany	XIX/XX wiek	
2.	Błeszno 10	Dom drewniany	XIX/XX wiek	Nie istnieje
3.	Błeszno 12	Dom drewniany	XIX/XX wiek	Nie istnieje
4.	Błeszno 14	Dom drewniany	XIX/XX wiek	Nie istnieje
5.	Błeszno 15	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
6.	Błeszno 17	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
7.	Błeszno 19	Dom drewniany	z 1936 roku	Nie istnieje
8.	Błeszno 55	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
9.	Błeszno 58	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	
10.	Błeszno 59	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
11.	Błeszno 60	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	
12.	Błeszno 64	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
13.	Branica 52	Dom drewniany	ok. 1920 rok	Nie istnieje
14.	Branica	Park podworski	XVIII wiek	Numer rejestru: 704 z 20.12.1957 Nie istnieje
15.	Branica	Zespół dworski: dwór, spichrz, stajnia	XVIII wiek	Numer rejestru: 94 z 31.03.1971 Nie istnieje
16.	Bukówno	Cmentarz parafii rzymsko-katolickiej	początek XX wieku	Numer rejestru: 479/A z 05.01.1991
17.	Bukówno	Dzwonnica	I połowa XVII wieku	Numer rejestru: 456/A z 28.02.1957, 95/A z 31.03.1971 oraz 36/A z 26.04.1980
18.	Bukówno	Kościół parafii p.w. Nawiedzenia NMP	I połowa XVII wieku	Numer rejestru: 456/A z 28.02.1957, 95/A z 31.03.1971 oraz 36/A z 26.04.1980
19.	Grabina 4	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
20.	Grotki 21	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
21.	Grotki 23	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	
22.	Grotki 24	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	
23.	Grotki	Krzyż drewniany	ok. 1912 rok	
24.	Kadłubska Wola 25	Dom drewniany	XIX/XX wiek	Nie istnieje
25.	Kadłubska Wola 28	Dom drewniany	XIX/XX wiek	Nie istnieje
26.	Kadłubska Wola 30	Dom drewniany	początek XX wieku	Nie istnieje
27.	Kadłubska Wola 32	Dom drewniany	początek XX wieku	Nie istnieje
28.	Kadłubska Wola 45	Dom drewniany	początek XX wieku	Nie istnieje
29.	Kadłubska Wola 50	Dom drewniany	początek XX wieku	
30.	Kadłubska Wola 53	Dom drewniany	ok. 1920 rok	
31.	Kadłubska Wola	Kapliczka murowana	I ćwierć XX wieku	
32.	Ocieś 23	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
33.	Ocieś	Kapliczka murowana	I ćwierć XX wieku	
34.	Podlesie 5	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
35.	Podlesie 18	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	
36.	Podlesie 20	Obora drewniana	koniec XIX wieku	Nie istnieje
37.	Radzanów	Cmentarz parafii rzymsko-katolickiej		

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014

38.	Radzanów	Cmentarz parafii rzymsko-katolickiej	koniec XIX wieku	
39.	Radzanów 57	Dom drewniany	lata 20-te XX wieku	Nie istnieje
40.	Radzanów 70	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
41.	Radzanów 79	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	
42.	Radzanów 81	Dom drewniany (organistówka)	lata 20-te XX wieku	
43.	Radzanów 83	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	
44.	Radzanów 86	Dom drewniany	XIX/XX wiek	
45.	Radzanów 87	Dom drewniany	XIX/XX wiek	Nie istnieje
46.	Radzanów 108	Dom drewniany	XIX/XX wiek	Nie istnieje
47.	Radzanów 109	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
48.	Radzanów	Dzwonnica drewniana	I połowa XIX wieku	Numer rejestru: 493/A/57 z 23.03.1957, 96/A z 30.05.1972 oraz 124/A z 04.11.1981
49.	Radzanów	Kościół parafialny p.w. św. Marcina	1807-1810, 1817-1820, restaurowany 1880, 1908-10	Numer rejestru: 493/A/57 z 23.03.1957, 96/A z 30.05.1972 oraz 124/A z 04.11.1981
50.	Radzanów	Krzyż kamienny	1918 rok	
51.	Ratoszyn 21	Dom drewniany	XIX/XX wiek	Nie istnieje
52.	Ratoszyn 24	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
53.	Ratoszyn 39	Dom drewniany	XIX/XX wiek	
54.	Ratoszyn	Kapliczka murowana	z 1097 roku	
55.	Rogalin 34	Dom drewniany	ok. 1920 roku	Nie istnieje
56.	Rogalin 38	Dom drewniany	ok. 1880 roku	
57.	Rogalin 83	Dom drewniany	początek XX wieku	Nie istnieje
58.	Smardzew 20	Dom drewniany	początek XX wieku	Nie istnieje
59.	Smardzew 32	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	
60.	Smardzew	Kapliczka murowana	I ćwierć XX wieku	
61.	Zacharzów 12	Dom drewniany	ok. 1920 roku	
62.	Zacharzów 21	Dom drewniany	ok. 1920 roku	Nie istnieje
63.	Żydy 2	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
64.	Żydy 6	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
65.	Żydy 8	Dom drewniany	I ćwierć XX wieku	Nie istnieje
66.	Żydy 16	Dom z oborą drewniany-murowany	XIX/XX wiek	Nie istnieje

Zweryfikowana ewidencja zabytków nieruchomych na terenie gminy Radzanów jest osobnym dokumentem, który stanowi integralną część niniejszego Programu. Ewidencja stanowi Załącznik nr 1., na który składają się: wykaz istniejących zabytków nieruchomych z terenu gminy wraz z Kartami Gminnej Ewidencji Zabytków (zgodnymi ze wzorem Narodowego Instytutu Dziedzictwa).

Przeprowadzona prospekcja terenowa zweryfikowała dotychczasową ewidencję zabytków, która pierwotnie obejmowała 66 pozycji. Po weryfikacji Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Radzanów zawiera 26 obiektów. Według przeprowadzonej w terenie inwentaryzacji wyżej wymienionych obiektów należy stwierdzić, iż:

- 37 z pośród w/w obiektów nie istnieje, to znaczy uległy zniszczeniu lub zostały rozebrane w latach wcześniejszych, z czego 2 obiekty są obiektami wpisanymi do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego (pałac i park w Branicy – Gmina Radzanów występowała z wnioskiem do konserwatora o wykreślenie tychże obiektów z Rejestru),
- 5 obiektów wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego jest w dobrym stanie technicznym, są odnowione lub zadbane i nie utraciły zabytkowego charakteru,
- najwięcej obiektów zabytkowych zostało rozebranych lub zniszczonych w miejscowościach: Błeszno, Branica, Kadłubska Wola, Rogalin i Żydy.

Zaniedbania są najgroźniejsze dla zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej, szczególnie wykonanej w technice drewnianej. Przede wszystkim zagrożeniem dla tradycyjnego krajobrazu oraz utrzymania lokalnego charakteru miejscowej architektury i budownictwa jest potrzeba dostosowania do obecnych norm i potrzeb. Zabytkowe obiekty, a zwłaszcza domy mieszkalne tracą swój charakter po przebudowie, rozbudowie, modernizacji, np. nadbudowy (zniekształcanie formy architektonicznej), wymiana okien (likwidacja detali architektonicznych), montaż nowoczesnych urządzeń, itp. Liczne szkody w tradycyjnej zabudowie przyniosło również zaprzestanie użytkowania, a co za tym idzie niszczenie obiektów.

W bardzo dobrym stanie znajdują się budynki i obiekty o charakterze sakralnym: kościoły, kapliczki przydrożne, cmentarze, czyli obiekty należące głównie do parafii rzymsko- katolickich.

5.2.4. Zabytki ruchome

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje zabytek ruchomy jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Do zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece zaliczono dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, prezentujące minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty, niebędące w pełni dziełami sztuki (np. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, instrumenty muzyczne, przedmioty zgromadzone w kolekcjach, numizmaty, pieczęcie, medale i ordery, militaria, pamiątki historyczne, przedmioty związane z wybitnymi osobistościami lub instytucjami). Ponadto prócz obiektów wchodzących w skład wyposażenia budowli także ich wystrój architektoniczny nazywany jest zabytkiem ruchomym (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ścienne, mozaiki, sztukaterie i detal architektoniczny: gzymsy, obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowskazy kamienne, nagrobki itp.).

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku lub z obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków nieruchomych nie wpisuje się obiektów znajdujących się w inwentarzu muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Na terenie gminy nie ma oddziału muzealnego, skansenu czy innej instytucji w stytucie zajmującej się ochroną zabytków. Nie ma również informacji, aby jakieś obiekty pochodzące z gminy Radzanów znajdowały się w zbiorach muzeów w Polsce.

Wśród zabytków ruchomych w gminie Radzanów znajdują się:

- obiekty stanowiące wyposażenie kościołów,
- nagrobki na cmentarzach parafialnych,
- kapliczki przydrożne.

Zabytki ruchome znajdujące się na terenie gminy Radzanów stanowią wyposażenie kościołów w Bukównie i Radzanowie – obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Wyposażenie kościoła w Bukównie stanowią:

- w drewnianym ołtarzu głównym (z 1900 r.) obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z końca XVI w., zapewne późnogotycki, zakryty drewnianą sukienką z XVIII w. Obraz ten na początku XX w. nie znajdował się w ołtarzu głównym,
- w kaplicach ołtarzyki o charakterze barokowym: od północy z obrazem św. Rodziny z 1 poł. XVI w. całkowicie przemalowanym,
- ambona barokowa z rzeźbą Boga Ojca na baldachimie z XVIII w.,
- chrzcielnica drewniana o charakterze gotyckim,
- obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w mandorli z promieni XVI/XVII w. na desce, silnie przemalowany,
- obraz Chrystusa Pantokratora z 1 poł. XIX w.,
- obraz św. Andrzeja w stylu barokowym z XVIII w.,
- obraz Nawiedzenie św. Elżbiety z 1902 r. – dar J. M. Gajewskich, obraz znajdował się początkowo w ołtarzu głównym,
- na wyposażeniu kościoła: neogotycka monstrancja z 1900 r., dar Piotra i Anny Kołtunowiczów z Czarnocina,
- na wyposażeniu kościoła: monstrancja neobarokowa z początku XX w. – dar Andrzeja i Zofii Śniatków z Czarnocina w 1937r.,
- na wyposażeniu kościoła: puszka z XIX w.,
- na wyposażeniu kościoła: puszka z 2 poł. XIX w. – dar Marcina Galińskiego z Zacharzewa z 1900r.,
- na wyposażeniu kościoła: dwa krucyfiksy barokowe – ludowe.

Zabytki ruchome w kościele parafialnym w Radzanowie:

- ołtarz główny późnorenesansowy z 1 poł. XVII w. (pochodzący z Wąchocka), jest to ołtarz trójdzielny, w polu głównym znajduje się Chrystus na krzyżu, a na zasuwie obraz Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej tzw. Anielskiej,
- dwa obrazy szkoły flamandzkiej z XVII w., (1 – przedstawia św. Antoniego, 2 – św. Kajetan, któremu Matka Boska podaje Dzieciątko),
- w ołtarzach bocznych obrazy: Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Anny wraz z Maryją, św. Marcina i św. Izydora Rolnika),
- rzeźba Chrystusa późnogotycka (zapewne z przełomu XV-XVI w.),
- kamienna chrzcielnica (najstarszy zabytek), na której widnieje napis „Anno Domini 1603”, herb „Trzaska” i litery „P.I. P.R.”, do chrzcielnicy dołączono drewniana pokrywę w kształcie korony pochodzącą z XVIII w.,
- krucyfiks z XVIII w.,
- szaty mszalne z XVIII w.,
- liczne epitafia barokowe.

W gminie Radzanów funkcjonują obecnie 2 cmentarze grzebalne w Radzanowie i Bukównie.

W Radzanowie istniał cmentarz przykościelny utworzony w roku 1800, ale w 1845 roku cmentarz przeniesiono na peryferia Radzanowa, gdzie jest usytuowany do dziś. Na starym cmentarzu zachowała się tylko jedna płyta nagrobna i niszczący krzyż. Teren jest nieuporządkowany, zakrzewiony i nie ogrodzony.

Obecnie funkcjonujący cmentarz w Radzanowie jest przemieszaniem nagrobków starych i nowych, brak wyraźnie wydzielonych części. Nagrobki z końca XIX wieku są najokazalsze, najczęściej kamienne, bogato rzeźbione na wysokich postumentach lub w formie kamiennych płyt z charakterystycznym żeliwnym ogrodzeniem lub krzyżem. Najwspanialsze groby to:

- grób Antoniego Chrzystkowskiego (1824-1880) kamienny krzyż na cokole w kształcie drzewa,
- grób Tadeusza Kicińskiego – właściciela Radzanowa z 1900 r. z żeliwnym obramowaniem,
- grób rodziny Żbiciak – kamienny cokół z krzyżem z 1870 r.,
- grób rodziny Kaczorek (tablica współczesna) – duży postument kamienny modlącego się Chrystusa, na kłęczniku napis: „Żyłem bo Chciałeś/ umarłem bo Kaząłeś/ Zbaw bo Możesz/ O Wielki Wszechmogący/ Boże”,
- grób Adama i Konstancji Węclawowicz z 1880 r. – kamienny cokół z rzeźbionym popiersiem Chrystusa.

Cmentarz w Bukównie jest cmentarzem wpisanym do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego Numer rejestru: 479/A z 05.01.1991. Najstarsze pomniki i tablice na cmentarzu datowane na II połowę XIX w. Na cmentarzu znajduje się kaplica grzebalna rodziny Zakrzewskich o prostej klasycyzującej formie. W pobliżu kapliczki kamienne nagrobki z XIX w. niektóre bogato zdobione lub rzeźbione (np. pomnik małżonków Krzyżanowskich z postacią płaczącą nad urną). Na cmentarzu znajduje się ponadto płyta pamiątkowa w miejscu grobu Dionizego Czachowskiego – przywódcy powstania styczniowego. Na płycie widnieje napis: „Tu od roku 1863 spoczywała zwłoki/ pułkownika powstanie styczniowego/ Ś.P. DYONIZEGO CZACHOWSKIEGO/ ur. 5 kwietnia 1810 r./ poległego w walce o wolność ojczyzny/ 6 listopada 1863 r./ pod Jaworem Soleckim/ w dniu 30 października 1938 r.”. Obecnie prochy Czachowskiego spoczywają w granitowym sarkofagu w kaplicy kościoła oo. Bernardynów w Radomiu (Radomskie Mauzoleum) od 1938 roku.

Kapliczki i krzyże przydrożne stanowią częsty motyw w krajobrazie gminy Radzanów. Najczęściej występują krzyże drewniane dość wysokie (powyżej 3 metrów) ustawione na rozdrożach lub krzyże kamienne ustawione na postumencie schodkowym kamiennym o prostej formie i bryłach geometrycznych (kapliczka w formie pasyjki). Często w części zasadniczej postumentu znajduje się wnęka z małą rzeźbą lub obrazem. Taka forma kapliczki jest najczęściej występującą na tym terenie.

Na terenie gminy zewidencjonowano 26 obiektów kapliczek przydrożnych w miejscowościach: Bukówno, Branica, Czarnocin, Grotki, Kadłubska Wola, Młodynie Górna, Ocieść, Podlesie, Radzanów, Ratoszyn, Rogolin i Smardzew. Najwartościowsze obiekty to kapliczka wnętrzowa w Kadłubskiej Woli oraz kaplica grobowa rodziny Młockich w Smardzewskim lesie (ruina).

Ewidencja kapliczek z terenu gminy Radzanów stanowi Załącznik Nr 2 niniejszego opracowania.

Stan zachowania kapliczek jest ogólnie dobry, wymaga jednak zabiegów konserwatorskich. Wiele z tych obiektów zostało odremontowanych dzięki staraniu i środkom mieszkańców, bez nadzoru wojewódzkiego konserwatora zabytków. Porządkowaniem i dekorowaniem kapliczek zajmują się mieszkańcy poszczególnych miejscowości.

5.2.5. Stanowiska archeologiczne

Zabytkiem archeologicznym jest każdy ślad działalności człowieka znajdujący się w ziemi lub pod wodą, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Można wyróżnić dwa typy zabytków archeologicznych – ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości. Z perspektywy nauki i dziedzictwa znacznie ważniejsze są jednak archeologiczne zabytki nieruchome – stanowiska archeologiczne, czyli zespoły obiektów o charakterze kultowym, grobowym, mieszkalnym lub gospodarczym, otaczający je układ warstw glebowych oraz znajdujące się w nich zabytki ruchome. Ochrona dziedzictwa archeologicznego polega na zachowaniu stanowisk archeologicznych w stanie nienaruszonym. Dziedzictwo archeologiczne jest nieodnawialne, ponieważ nie da się odtworzyć raz naruszonego układu warstw. Jedynym sposobem ochrony tego zasobu jest zachowanie miejsc zalegania zabytków w stanie nienaruszonym, tak, aby kolejne pokolenia mogły poznawać swoją przeszłość, stosując coraz bardziej skuteczne a jednocześnie mniej inwazyjne metody badawcze. Dotyczy to także archeologicznych badań wykopaliskowych, które są dopuszczalne tylko na stanowiskach zagrożonych zniszczeniem, np. w wyniku planowanej inwestycji budowlanej.

Stanowiska archeologiczne z terenu Gminy Radzanów zostały odkryte na podstawie badań Archeologicznego Zdjęcia Polski, które były realizowane w latach 70-tych i 80-tych XX wieku. Karty ewidencyjne stanowisk archeologicznych znajdują się w archiwum dokumentacji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – Delegatura w Radomiu. Zestawienie kart zostały przekazane gminie według stanu na dzień 03.12.2010 r.. Materiał zabytkowy pochodzący z badań przechowywany jest w Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu oraz w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie.

Teren gminy rozkłada się na powierzchni 3 obszarów AZP. Są to AZP: 70-65, 71-65, 71-64.

Na terenie Gminy Radzanów zarejestrowano ogółem 40 stanowisk archeologicznych, nie zaznaczone w terenie. Większość stanowisk są to ślady osadnictwa pochodzące z okresu średniowiecznego i nowożytnego. Ponadto z informacji zawartych w kartach ewidencyjnych poszczególnych stanowisk wynika, że materiał zabytkowy pochodzący ze stanowisk jest nieliczny. Najwięcej fragmentowo ceramiki odnaleziono w stanowisku w pobliżu obecnej miejscowości Smardzew.

Zeewidencjonowane stanowiska nie są obecnie zagrożone, znajdują się w większości na terenach leśnych lub łąkowo-polnych, w oddaleniu od linii zabudowy poszczególnych miejscowości. W przypadku jednak prowadzenia inwestycji inwazyjnych należy prace ziemne prowadzić pod nadzorem archeologicznym.

Wykaz stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych na terenie gminy Radzanów według dokumentacji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – Delegatura w Radomiu oraz badań terenowych:

I.p.	Miejscowość	Obszar AZP	Numer na obszarze	Numer stanowiska w miejscowości	Funkcja	Kultura	Chronologia
1.	Błeszno	70-65	24	1	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	XV wiek
					Ślad osadnictwa	-	Epoka kamienia – epoka żelaza

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014

2.	Błeszno	70-65	30	2	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	XV wiek
3.	Branica	70-65	29	1	Osada	Wczesne średniowiecze	X-XIII wiek
4.	Branica	70-65	29	2	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	XII-XIII wiek
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	XV-XVI wiek
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	XVIII wiek
5.	Bukówno	71-65	4	1	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
					Osada	Wczesne średniowiecze	XIII wiek
6.	Bukówno	71-65	5	2	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
					Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	-
7.	Bukówno	71-65	6	3	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	-
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
8.	Bukówno Kolonia	71-65	1	1	Ślad osadnictwa	Świdzka	Paleolit schyłkowy późny
					Ślad osadnictwa	Przeworska?	Starożytność
9.	Bukówno Kolonia	71-65	2	2	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	-
10.	Bukówno Kolonia	71-65	3	3	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
					Ślad osadnictwa	-	Starożytność
11.	Czarnocin	71-64	9	1	Ślad osadnictwa	-	Starożytność
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
12.	Czarnocin	71-64	10	2	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	XIV-XV wiek
13.	Czarnocin	71-64	11	3	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze?	-
14.	Czarnocin	71-64	12	4	Osada		Epoka kamienia
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	
15.	Czarnocin	71-64	13	5	Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka kamienia
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
16.	Czarnocin	71-64	14	6	Ślad osadnictwa	-	Starożytność
17.	Grotki	71-64	15	1	Osada	Wczesne średniowiecze -	XIII-XVI wiek

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014

						późne średniowiecze	
18.	Grotki	71-64	18	2	Ślad osadnictwa	-	Epoka brązu
19.	Grotki	71-64	17	3	Ślad osadnictwa	-	Epoka kamienia
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
20.	Kadłubska Wola	71-65	18	1	Osada	Późne średniowiecze – okres nowożytny	-
21.	Kadłubska Wola	71-65	19	2	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
22.	Radzanów	71-65	9	1	Grodzisko	Wczesne średniowiecze	X-XI wiek
23.	Rogolin	71-65	17	1	Ślad osadnictwa	-	Epoka kamienia
24.	Rogolin	71-65	20	2	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	-
25.	Rogolin	71-65	21	3	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze - późne średniowiecze	XIII-XIV wiek
26.	Rogolin	71-65	22	4	Ślad osadnictwa	-	Starożytność
27.	Smardzew	71-65	10	1	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	XIV-XV wiek
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
28.	Smardzew	71-65	11	2	Ślad osadnictwa	-	Starożytność
29.	Smardzew	71-65	12	3	Ślad osadnictwa	-	Paleolit
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	
30.	Smardzew	70-65	19	4	Osada jednodworcza	Późne średniowiecze	XIV-XV wiek
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	XVII-XVIII wiek
31.	Smardzew	70-65	20	5	Osada	Wczesne średniowiecze	XII-XIII wiek
					Osada jednodworcza	Późne średniowiecze – okras nowożytny	XV-XVII wiek
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	XVIII wiek
32.	Smardzew	70-65	21	6	Wieś	Okres nowożytny	XVI wiek
33.	Smardzew	70-65	28	7	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	X-XII wiek

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014

34.	Włodzimierzów	71-65	7	1	Ślad osadnictwa	-	Starożytność
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
35.	Włodzimierzów	71-65	8	2	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	-
36.	Wólka Kadłubska	71-65	13	1	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze - okres nowożytny	-
37.	Zacharzów	70-65	25	1	Osada	Wczesne średniowiecze	X-XII wiek
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	XVIII wiek
38.	Zacharzów	70-65	26	2	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	XVII-XVIII wiek
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	XIX-XX wiek
39.	Zacharzów	70-65	27	3	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	XII-XIII wiek
					Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	XVI-XVIII wiek
40.	Żydy	71-64	19	1	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	-
					Ślad osadnictwa	-	Starożytność

Ewidencja stanowisk archeologicznych na terenie gminy Radzanów jest osobnym dokumentem, który stanowi integralną część niniejszego Programu (Załącznik 1).

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy Radzanów pochodzą z VII i VIII wieku i pochodzą z grodziska położonym w sąsiedztwie miejscowości gminnej - Kościelna Góra. Według badań archeologicznych grodzisko miało formę pierścieniową od północnego-wschodu do południa, wały wysokości od 3 do 7 metrów i szerokości od 160 do 35 metrów, słabo widoczne w terenie. Nazwa grodziska zwiana jest z regionalną legendą, głoszącą jakoby w tym miejscu istniał kościół, który się zapadł pod ziemię, wraz z wyklęta przez swoją matkę córką. Według badających grodzisko archeologów gród ten – odnaleziono w nim fragmenty ceramiki (badania powierzchniowe prowadzone były w 1965 roku – należy do najstarszych w tej części Polski).

Według badań archeologicznych przeprowadzonych w Zacharzowie odkryto rzadkie na ziemiach polskich założenie przypominające świątynię kultu wód. Stanowi ona półkole wyłożone kamieniami otoczone kilkoma parabolicznymi wałami, całość skierowana ku rzece Lepiance.

5.2.6. Zabytki znajdujące się w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Radzanów nie znajduje się żadna placówka muzealna, izba pamięci czy obiekt o podobnym charakterze.

Nie ma informacji czy jakiegokolwiek inne zabytkowe obiekty czy zabytki ruchome z terenu gminy znajdują się w obiektach muzealnych w regionie, czy innych na terenie Polski.

5.2.7. Miejsca Pamięci Narodowej

Miejsca Pamięci Narodowej na terenie gminy Radzanów związane są z ruchem narodowo-wyzwoleńczym w czasie powstania styczniowego oraz II wojny światowej, a także martyrologią i męczeństwem mieszkańców gminy podczas ostatniej wojny. Miejsca Pamięci Narodowej w gminie znajdują się:

- Bukówno, cmentarz parafialny - płyta nagrobna Dionizego Czachowskiego,
- Brodek, grób 14 mężczyzn zamordowanych przez hitlerowców w dniu 29.VII.1944 r.,
- Podlesie Kamień z płyta ku uczczeniu poległych w 1944 r.,
- Radzanów, cmentarz parafialny grób ppor. Wojska Polskiego Stanisława Pruszkowskiego ps. „Maciek” poległego we wrześniu 1939 r.,
- Rogolin - kamień w hołdzie obrońcom ziemi radzanowskiej,
- Smardzew zbiorowa mogiła powstańców dowodzonych przez Dionizego Czachowskiego, poległych w powstaniu styczniowym w 1963 r.

Ewidencja dodatkowa Miejsc Pamięci Narodowej na terenie gminy Radzanów stanowi Załącznik Nr 3.

5.2.8. Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Na terenie gminy Radzanów dziedzictwo niematerialne zostało zachowane i kultywowane głównie poprzez m.in.: zachowanie dialektu tzw. pogranicza Mazowsza, zachowanie obrzędowości i tradycji związanych z świętami kościelnymi, zachowanie obrzędowości ludowej, silną tradycję patriotyczną.

Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego regionu jest odrębność w sferze językowej, czyli ukształtowanie się odrębnego dialektu. Zdecydowały o tym historyczne uwarunkowania regionu, to znaczy: do 1808 r. ziemie obecnego powiatu białobrzeskiego należały do Archidiecezji Gnieźnieńskiej, następnie znajdowały się w granicach Małopolski (administracyjnych i kościelnych), przy tym były zasadniczo oddzielone od Mazowsza nawiązywały kontakty z Wielkopolską. Ten specyficzny dialekt został określony przez Kazimierza Nitsch w pracy „Wybór polskich tekstów gwarowych” jako dialekt „Pogranicza Mazowsza” znajdujący się w obrębie dialektów małopolskich. Dialekt ten występuje na północ od dialektu bez nosówek (czyli regionu sandomierskiego i kieleckiego), a nie ma jeszcze mazowieckich ą ąN ęN ę ani śf śf . Występuje tu też u (uN , u): wusy, p'uty, czego nie ma w Małopolsce i o (oN , o): wosy, p'oty nie istniejące w dialekcie mazowieckim.

Tradycje kościelne kultywowane są przez kościoły parafialne oraz koła przy nich utworzone oraz przez mieszkańców gminy. Obrzędowość kościelna to nie tylko uczestnictwo w świętach roku liturgicznego, ale i dbałość miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne (porządkowanie, strojenie, modlitwy) oraz nagrobki na cmentarzach. Z obrzędami kościelnymi wiążą się również uroczystości patriotyczne, które zwykle posiadają oprawę religijno-patriotyczną.

Główną instytucją kulturotwórczą na terenie gminy jest Biblioteka Publiczna w Radzanowie, która powstała w 1947 roku. Obecnie biblioteka dysponuje zbiorem ok. 10 tys. woluminów, rejestruje ok. 380 czytelników. Obecnie biblioteka mieści się w budynku Urzędu Gminy. Organizowane są tu często: lekcje biblioteczne, wystawy tematyczne, spotkania z autorami (m.in. Natalią Usenko, Tomaszem Trojanowskim, Anną Onichimowską, Ewą Nowak), prowadzone są konkursy itp.

Na terenie gminy Radzanów zaznacza się ponadto silna tradycja związana z pożarnictwem. W gminie działają jednostki Ochotniczej Straży Pożarnej. OSP w Radzanowie działa od 1920 roku, a w Bukównie od 1922 roku. W późniejszych latach powstają jeszcze jednostki w: Ratoszynie, Czarnocinie, Kadłubskiej Woli, Młodyniach Dolnych, Młodyniach Górnych, Grotkach i najmłodsza w Branicy (2000 rok). Ochotnicze Straże Pożarne w gminie uczestniczą w jubileuszach i imprezach ogólnogminnych czy sołeckich, biorą udział w uroczystościach patriotycznych i związanych z kalendarzem liturgicznym w parafiach rzymsko-katolickich, organizują konkursy dla dzieci i młodzieży, uczestniczą w pracach społecznych, itp.

Aktywność mieszkańców realizowana jest także w Kołach Gospodyń Wiejskich, których członkinie kultywują dawne zwyczaje, obyczaje i tradycje regionalne, będąc skarbnicą dla kolejnych pokoleń. Koło Gospodyń działa w Czarnocinie (od lat 70-tych XX wieku), zrzeszając aktywne kobiety, które organizowały kursy gotowania, pieczenia, występy w dożynkach gminnych i powiatowych, inne występy artystyczne, wystawy związków z kulturą, historią, działalnością artystyczną regionu, prace z młodzieżą. Jedną z atrakcji opracowaną przez KGW był pokaz tradycyjnego regionalnego wesela. W Czarnocinie działała Świetlica Wiejska prowadząca ożywioną działalność kulturalno-oświatową, gdzie w latach 60-tych powstał amatorski zespół ludowy. Świetlica działała do 1983 roku, jej wyposażenie zostało przeniesione do Bukówna.

Mieszkańcy gminy mają możliwość korzystania z imprez rodzinnych i okolicznościowych o zasięgu lokalnym i ponadregionalnym organizowanych w miejscowości gminnej i innych miejscowościach, np. Białobrzegach.

W gminie od 16 stycznia 2006 roku działa Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Radzanowskiej, które 8 sierpnia tegoż roku zostało zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym i uzyskało osobowość prawną. Celem stowarzyszenia jest:

- działanie na rzecz rozwoju gminy, w tym: działania związane z edukacją sportem i turystyką,
- troska w rozwój wiedzy ogólnej, specjalistycznej i kwalifikacji zawodowych, zwieszenie świadomości lokalnej wśród mieszkańców gminy,
- zaangażowanie w rozwój życia kulturalnego,
- wspierania udziału młodzieży w życiu publicznym,
- promocja i organizacja wolontariatu,
- zapoznanie się z dobrem kultury narodowej i twórcze zaangażowanie się w rozwój życia kulturalnego,
- promocja idei zdrowego społeczeństwa,
- dbanie o rozwój fizyczny społeczeństwa, szczególnie młodzieży,
- prowadzenie działalności turystycznej i krajoznawczej.

Członkowie Stowarzyszenia są organizatorami zespołu autorskiego i autorami monografii „615 lat. Radzanów i okolice” wydanej w 2006 roku.

5.3. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Ważnym elementem kulturowego krajobrazu gminy są miejsca kultu religijnego. Najwyższe znaczenie dla gminy mają zespoły kościelne w Bukównie (kościół parafialny p.w. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny wraz z dzwonnica) i Radzanowie (kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła, obecnie p.w. św. Marcina, wraz z dzwonnica). Obiekty te wpisane są do Gminnej Ewidencji Zabytków oraz do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Ponadto należy pamiętać o cmentarzach grzebalnych w Bukównie (posiada wpis do w/w Rejestru) i Radzanowie, na których znajdują się szereg wartościowych pomników nagrobnych oraz Miejsca Pamięci Narodowej.

Są to zabytki, których prawa własności są uregulowane, są odnowione, zagospodarowane. Obiekty te funkcjonują i są użytkowane zgodnie ze swoim przeznaczeniem.

Częsty motyw w krajobrazie gminy stanowią kapliczki i krzyże przydrożne. Najczęściej występują krzyże drewniane dość wysokie (powyżej 3 metrów) ustawione na rozdrożach lub krzyże kamienne ustawione na postumencie schodkowym kamiennym o prostej formie i bryłach geometrycznych – forma pasyjki. Czasami w części zasadniczej postumentu znajduje się wnęka z małą rzeźbą lub obrazem. Występują również kapliczki pasyjne ze zwieńczeniem w formie ozdobnego krzyża żeliwnego. Wśród kapliczek najcenniejsze obiekty to: kaplica grobowiec rodziny Młockich w smardzewskim lesie (obecnie niezabezpieczona ruina) i kapliczka wnętrzowa w Kadłubskiej Woli. Konserwacją, porządkiem oraz dekorowaniem kapliczek zajmują się najczęściej mieszkańcy poszczególnych miejscowości.

Ważnymi obiektami dla wzmocnienia tożsamości mieszkańców gminy są miejsca pamięci narodowej związane z martyrologią powstania styczniowego (m.in. płyta nagrobna na cmentarzu i epitafium w kościele w Bukównie Dionizego Czachowskiego) i II wojny światowej (upamiętniające zamordowanych mieszkańców wsi Brodek, Podlesie, Rogolin oraz grób ppor. Stanisława Pruszkowskiego na radzanowskim cmentarzu). Są to współcześnie wystawione obiekty, w formie prostej płyty lub kamienia w płytą, mają większą wartość historyczną czy symboliczną niż artystyczną.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy

Diagnoza oraz ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy Radzanów została wykonana na podstawie:

- przeprowadzenia wizji lokalnej w gminie oraz uaktualnienia Gminnej Ewidencji Zabytków (sprawdzenie danych meldunkowych w Urzędzie Gminy, sesja fotograficzna całego obszaru),
- analizy dokumentów strategicznych gminy,
- publikacji książkowych i wydań broszurowych dotyczących gminy i regionu,
- informacji o inwestycjach zrealizowanych na terenie gminy oraz projektów do realizacji w najbliższych latach.

Wśród atutów w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy Radzanów należy wymienić:

- walory krajobrazowe i przestrzenne gminy,
- bogatą historią regionu, gminy, poszczególnych miejscowości,
- zachowanie tradycyjnych świąt kościelnych wraz z obrzędowością (np. strojenie kapliczek, odprawianie, śpiewanie „majówek” przy kapliczkach),
- działalność Lokalnej Grupy Działania „Zapilicze”,
- działalność Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Radziejowskiej,
- wydanie monografii gminy,
- krążące opowieści, podania i legendy o okolicznych miejscach, ludziach,
- silna tradycja patriotyczna,
- brak obiektów szczególnie szkodliwych dla środowiska.

Szanse:

- poczucie lokalnej tożsamości mieszkańców,
- dbałość mieszkańców poszczególnych miejscowości o krzyże i kapliczki przydrożne, figurki,
- dbałość o miejsca pamięci i cmentarze grzebalne,
- zachowanie tradycyjnych obrzędów,
- działalność zespołów ludowych, kapeli, zespołów obrzędowych czy śpiewaczych oraz reaktywowanie kół gospodyń wiejskich,
- aktywna działalność instytucji kultury, stowarzyszeń, kół, zespołów itp. obecnych na terenie gminy,
- aktywność Lokalnej Grupy Działania „Zapilicze”,
- działalność Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Radziejowskiej,
- skuteczne ubieganie się o środki z zewnętrzne (m.in.: z RPO Województwa Mazowieckiego, Programu Restrukturyzacji Obszarów Wiejskich, Mazowieckiego Konserwatora Zabytków, Programy Operacyjnej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, Program Operacyjny innowacyjna Gospodarka, itp.).

Słabości:

- znaczny ubytek obiektów zabytkowych (głównie domów i zabudowy zagrodowej) znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków,
- przemieszanie funkcji w zagospodarowaniu przestrzennym gminy,
- brak przestrzeni publicznych w centrach miejscowości,
- brak świadomości mieszkańców odnośnie konieczności zachowania tradycyjnej zabudowy i dbałości oraz właściwego odnawiania zabytków architektonicznych,
- brak strategicznych inwestorów zewnętrznych,
- brak inwestorów zainteresowanych rewitalizacją obiektów zabytkowych.

Zagrożenia:

- zagrożenia zewnętrzne dla budowli zabytkowych: dewastacja, pożar, niekorzystne warunki atmosferyczne, niewłaściwe użytkowanie lub jego brak, niewłaściwe zabezpieczenie obiektu,
- brak środków w budżecie gminy na przeprowadzenie wszelkich koniecznych inwestycji związanych z ochroną zabytków,
- zagrożenie konfliktem zbrojnym lub sytuacją kryzysową.

7. Założenia „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów”

7.1. Priorytety i kierunki opieki nad zabytkami w gminie

Celem „Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014” jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz wykształcenie rozwiązań realizowanych przez gminę i właścicieli obiektów w tym zakresie. Cel ten zostanie osiągnięty poprzez:

- przeprowadzenie aktualizacji inwentaryzacji zasobów zabytkowych gminy (Gminna Ewidencja Zabytków),
- stworzenie dodatkowych ewidencji obiektowo zabytkowych lub wartych zachowania dla przyszłych pokoleń tj. kapliczek i miejsc pamięci narodowej,
- włączenie problemów i zadań ochrony zabytków do zadań strategicznych wynikających z koncepcji zagospodarowania przestrzennego gminy,
- zahamowanie procesów degradacji obiektów zabytkowych,
- właściwe zagospodarowanie zasobów zabytkowych,
- podnoszenie atrakcyjności obiektów zabytkowych dla potrzeb społecznych, turystycznych i inwestycyjnych,
- wspieranie inicjatyw pozyskiwania środków finansowych na ochronę zabytków,
- określanie warunków współpracy gminy z właścicielami obiektów,
- promocja dziedzictwa kulturowego,
- prowadzenie edukacji na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

Na podstawie diagnozy dziedzictwa kulturowego, zweryfikowanej ewidencji obiektów zabytkowych nieruchomych i archeologicznych na terenie gminy Radzanów sformułowano priorytety „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów”:

Priorytet

Świadoma ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego oraz właściwa promocja wpływająca na rozwój społeczno-gospodarczy gminy Radzanów

Zasadniczym celem jest ożywienie gospodarcze i społeczne gminy Radzanów na bazie rewaloryzacji obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego regionu. Jakość przestrzeni publicznych, krajobrazu i architektury ma istotny wpływ na warunki życia i wymaga przyjęcia integralnego podejścia do rozwoju w jego aspektach ekonomicznym, społecznym, ekologicznym i kulturowym, poprzez współpracę elementów systemu administracyjnego i politycznego oraz przedstawicieli społeczeństwa i sektora prywatnego. W związku z czym proponuje się następujące kierunki działań:

- Ochrona i wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz walorów krajobrazu kulturowego gminy
- Zintegrowanie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego z zagospodarowaniem przestrzeni i wymogami ochrony środowiska
- Prowadzenie działań zwiększających atrakcyjność zabytków i ich wykorzystania dla rozwoju społeczno-gospodarczego
- Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy
- Promocja dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystycznych
- Upowszechnianie wiedzy o zabytkach i dziedzictwie gminy

Celem niniejszego programu, opracowanego w oparciu o gminną ewidencję zabytków, jest stworzenie wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie gminy Radzanów. Program realizowany będzie w 4-letnich cyklach, optymalnymi środkami będącymi w dyspozycji gminy:

- prawnymi (zapisami odnośnie ochrony zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego),
- finansowymi (przeznaczenie środków z budżetu gminy na ochronę zabytków).

7.2. Formy opieki nad zabytkami

7.2.1. Rozpoznanie

Rozpoznanie substancji zabytkowej na terenie gminy jest procesem ciągłym. Ze względu na znaczne zniszczenie, całkowitą ruinę lub też odnowienie bez zachowania zabytkowego charakteru obiektów – głównie domów mieszkalnych – na terenie gminy Radzanów, należało poddać weryfikacji wykaz zabytków sporządzony przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie oddział Radom. Ewidencja przekazana gminie w związku z wprowadzeniem w życie Ustawy z dnia 18 marca 2010 r. posłużyła za bazę do weryfikacji i sporządzenia Gminnej Ewidencji Zabytków oraz niniejszego „Programu Opieki nad Zabytkami”.

Przekazany wykaz zabytków został zweryfikowany w następujący sposób:

- sprawdzenie lokalizacji stanowisk archeologicznych tychże w kartach w Delegaturze w Radomiu, badania terenowe,
- sprawdzenie w ewidencji obiektów będącej w posiadaniu Urzędu Gminy w Radzanowie,
- przeprowadzenie badań terenowych w gminie,
- nawiązanie kontaktu z Muzeum Jacka Malczewskiego oraz z Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu.

Po przeprowadzonej weryfikacji ustalono Gminną Ewidencję Zabytków dla Gminy Radzanów na dzień 31.05.2011 roku. Do Ewidencji tej został dopisany jeden wartościowy, mimo że będący w postaci ruiny, obiekt – kaplice grobowiec rodziny Młockich w Smardzewie. Dla wszystkich obiektów karty adresowe zostały sporządzone w niniejszym opracowaniu.

7.2.2. Konserwacja

Konserwacja zabytków to zespół stałych i systematycznych działań mających na celu utrzymanie obiektu zabytkowego w dobrym stanie technicznym. Konserwację przeprowadza się po dokładnym zinwentaryzowaniu obiektu, które ma na celu ustalenie stanu dzieła, obiektu oraz zakresu prac koniecznych do przeprowadzenia i wybraniu odpowiedniej metody konserwacji. Podstawowym celem konserwacji jest utrwalenie oryginalnych fragmentów zabytku i ich zabezpieczenie przed dalszą degradacją w przyszłości. Konserwacja realizowana jest różnymi metodami w przypadku różnych typów obiektów. W zależności od typu obiektu i jego przeznaczenia, a także według subiektywnej oceny konserwatora konserwacja może mieć charakter tylko zachowawczy, bez uzupełniania brakujących fragmentów zabytku lub rekonstrukcyjny.

Prace konserwacyjne obiektów zabytkowych na terenie gminy Radzanów należą do zakresu obowiązków właścicieli zarządzających danymi obiektami.

Ocena przeprowadzonych prac konserwacyjnych poszczególnych grup obiektów w gminie Radzanów:

- pielęgnowane i poddawane systematycznym pracom konserwatorskim są kościoły i miejsca kultu i obrządków religijnych, np. cmentarze,
- w zakresie obiektów z gminnej ewidencji zabytków głównie domów mieszkalnych i obiektów zagrodowych zamieszkałych i użytkowanych - remonty przeprowadza się bez zachowania zasad konserwacji, dostosowując obiekty do potrzeb mieszkańców. Zabytkowe obiekty tracą swój charakter po: przebudowie, rozbudowie, modernizacji, które zniekształcają formy architektoniczne, wymianie okien a wraz z nimi likwidacji detali architektonicznych oraz poprzez montaż na budynkach nowoczesnych urządzeń, nowych ogrodzeń, itp.
- domy i inne obiekty bez właścicieli są niezabezpieczone, niszczące, popadające w ruinę.

7.2.3. Rewaloryzacja i rewitalizacja

Rewaloryzacja zabytków dotyczy poszczególnych obiektów, które mogą być do pewnego stopnia przekształcane w takim zakresie, by dostosować je do współczesnych wymogów życia i aktualnych funkcji, tak by nie utraciły swych wartości zabytkowych i estetycznych.

Rewitalizacja oznacza w sensie dosłownym „przywrócenie do życia” i jest pojęciem stosowanym najczęściej w odniesieniu do obszaru zurbanizowanego (np. części miasta lub zespołu obiektów budowlanych), który w wyniku przemian gospodarczych, społecznych, ekonomicznych i innych, utracił całkowicie lub częściowo swoją pierwotną funkcję i przeznaczenie. Pojęcie rewitalizacji odnosi się do kompleksowego procesu odnowy wyznaczonego terenu, znalezieniu dla niego nowego zastosowania i doprowadzenie do stanu, w którym zmieni swoją funkcję. Celem jest przywrócenie miastu, często bardzo atrakcyjnych, ale zaniedbanych budynków lub całych dzielnic. Prawidłowo przeprowadzony proces rewitalizacji niesie korzyści zarówno dla inwestora, jak i dla lokalnej społeczności poprzez stworzenie nowych miejsc pracy, a także polepszenie jakości przestrzeni publicznej.

Większość obiektów zabytkowych w gminie znajduje się w posiadaniu prywatnych właścicieli, inne – obiekty sakralne – pod opieką parafii rzymsko-katolickich. Zabytki należące do parafii są w dobrym stanie technicznym, są systematycznie konserwowane, odnawiane. Obiekty należące do osób prywatnych, jeśli są zamieszkałe i właściwie użytkowane są w dobrym stanie technicznym inne niszczeją, ze względu na brak środków, ale i zainteresowania.

Działaniom rewitalizującym można podać kilka obszarów na terenie gminy, np. centrów miejscowości, zależy to głównie od samych właścicieli obiektów oraz od możliwości otrzymania środków zewnętrznych na takie działania, a także zaangażowania gminy.

7.2.4. Edukacja

Zabytki należą do podstawowych dóbr kształtujących tożsamość narodową i regionalną. Ich walory i wartość decydują o konkurencyjności przestrzeni, wzmacniają różnorodne działania gospodarcze i przyczyniają się do rozwoju regionu. Zadbane, dobrze eksponowane zabytki stanowią wartość ekonomiczną cenioną przez społeczeństwo. Znaczenie zabytków oraz dziedzictwa kulturalnego, niematerialnego jest ważnym elementem budowania tożsamości regionalnej – emocjonalnego związku mieszkańca z regionem, gminą, miejscowością.

Działania edukacyjne powinny być skierowane do trzech grup docelowych:

- specjalistów związanych zawodowo z ochroną zabytków,
- właścicieli i zarządców obiektów,
- społeczeństwa.

Działania edukacyjne skierowane do specjalistów prowadzi przede wszystkim Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ), Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków. Działania dla tej grupy skupiają się na rozpowszechnianiu nowoczesnych standardów działań konserwatorskich oraz wymianie informacji i doświadczeń w zakresie ochrony zabytków, zarządzania dziedzictwem archeologicznym, przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi dobrami kultury.

Działania edukacyjne dla właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych powinny się skupiać na popularyzowaniu wiedzy z zakresu norm prawa i standardów opieki nad zabytkami, potencjału społeczno-ekonomicznego dziedzictwa kulturowego, roli zabytków w zrównoważonym rozwoju. Dla właścicieli jest jednak najważniejsza informacja na temat możliwości pozyskania środków z funduszy krajowych i zagranicznych na konserwację zabytków.

Celem działań edukacyjnych skierowanych do społeczeństwa jest poszerzenie wiedzy o dziedzictwie kulturowym oraz zbudowanie emocjonalnej więzi – zwiększenie obywatelskiej odpowiedzialności za stan zabytków.

Edukacja w zakresie podniesienia świadomości na temat konieczności zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego będzie prowadzona poprzez:

- upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa w systemie edukacji przedszkolnej i szkolnej,
- wsparcie finansowe przez Urząd Gminy placówek edukacyjnych, bibliotecznych w tworzeniu zbiorów regionalnych (np. publikacji, zachowanych pamiątek po sławnych osobach, tworzenia miejsc pamięci, izb, itp.) oraz w działalności wystawienniczej i kulturotwórczej,
- organizowanie i wspieranie finansowe przez Urząd Gminy realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z regionem,
- wydawanie i wspieranie finansowe przez Urząd Gminy wydawania publikacji (w tym: folderów promocyjnych, monografii, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy,
- dbałość o Miejsca Pamięci Narodowej,
- popularyzacja dobrych praktyk konserwatorskich, w odniesieniu głównie do budynków mieszkalnych będących własnością prywatną.

7.2.5. Promocja

Promocja walorów kulturalnych oraz zasobów gminy Radzanów była prowadzoną za pomocą, np. wydania monografii „615 lat. Radzanów i okolice” staraniem i pod redakcją zespołu autorskiego Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Radzanowskiej, wydania cyklu kilku niewielkich przewodników przez Lokalną Grupę Działania „Zapilicze”.

Podstawą promocji jest stała i wszechstronna informacja przekazywana w sposób atrakcyjny, czytelny i nakierowana na odpowiedniego odbiorcę.

Promocja może odbywać się poprzez:

- stworzenie atrakcyjnej strony internetowej dla mieszkańców, turystów, inwestorów promującej walory gminy,
- staranie się o włączanie atrakcyjnych obiektów lub terenów w gminie w większe
- wydanie folderów promocyjnych,
- wydanie monografii,
- organizowanie konkursów tematycznych dla mieszkańców gminy,
- warsztaty i plenery przyciągające różne grupy wiekowe i różne środowiska,
- organizacja imprez plenerowych kulturalnych, naukowych i innych,
- uczestniczenie w targach turystycznych i imprezach organizowanych w regionie z ofertą promocyjną gminy.

7.3. Zadania „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów”

Zadania „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014”:

Kierunki	Zadania
Ochrona i wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz walorów krajobrazu kulturowego gminy	<ul style="list-style-type: none"> • Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy • Prowadzenie bieżących prac konserwatorskich i porządkowych na terenach przy obiektach zabytkowych • Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą • Kontrola stanu zachowania i przeznaczenia obiektów
Zintegrowanie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego z zagospodarowaniem przestrzeni i wymogami ochrony środowiska	<ul style="list-style-type: none"> • Wyznaczenie miejsca obiektów zabytkowych w zagospodarowaniu przestrzennym gminy i w ochronie przyrody • Konsekwentne przestrzeganie planów zagospodarowania przestrzennego dla ochrony walorów krajobrazowych i zabytkowego układu przestrzennego • Poprawa ładu przestrzennego na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk • Popularyzacja dobrych praktyk konserwatorskich przy zabytkach

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014

Prowadzenie działań zwiększających atrakcyjność zabytków i ich wykorzystania dla rozwoju społeczno-gospodarczego	<ul style="list-style-type: none"> • Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy • Umożliwienie właścicielom obiektów zabytkowych ubieganie się o wsparcie na odnowę lub dostosowanie obiektu do nowych funkcji, np. turystycznych • Tworzenie oferty turystycznej przy wykorzystaniu walorów kulturowych i przyrodniczych gminy
Upowszechnianie wiedzy o zabytkach i dziedzictwie gminy	<ul style="list-style-type: none"> • Udostępnianie wiedzy o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy • Utworzenie systemu informacji i promocji dziedzictwa kulturowego • Prowadzenie edukacji wśród mieszkańców
Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy	<ul style="list-style-type: none"> • Prowadzenie dokumentacji i stałej ewidencji obiektów zabytkowych na terenie gminy • Gromadzenie publikacji, tekstów źródłowych, wypisów, dokumentacji fotograficznej itp. • Wykonanie prac studialnych dla znaczących obiektów zabytkowych
Promocja dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystycznych	<ul style="list-style-type: none"> • Wydawanie i wspieranie wydawania publikacji (w tym: folderów promocyjnych, monografii, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy • Opracowanie mapy zabytków gminy • Współpraca międzygminna i regionalna w zakresie wspólnego promowania dziedzictwa kulturowego, organizacji imprez kulturalnych, historycznych, plenerowych festynów, szkoleń itp. • Aktywna działalność LGD „Zapilicze” i innych stowarzyszeń, klubów, związków na rzecz rozwoju gminy Radzanów • Wspieranie zespołów ludowych, obrzędowych, kapel i kół gospodyń wiejskich oraz zastępów OSP w kultywowaniu tradycji regionalnej

7.4. Instrumenty realizacji Programu

Założeniem „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014” jest wspólne działania władz gminnych, jednostek organizacyjnych gminy, właścicieli i zarządców obiektów, parafii, organizacji pozarządowych i stowarzyszeń.

Instrumentarium służące realizacji niniejszego programu wynika z obowiązujących przepisów prawnych i opartych na nich działaniach w ramach finansów publicznych i instrumentów prawno-ekonomicznych.

W imieniu Gminy Radzanów zadania będą wykonywane przez Urząd Gminy oraz gminne jednostki organizacyjne (szkoły, instytucje kultury, i inne) w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych dokumenty:
  - dokumenty wydawane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków,
  - miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
  - programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,oraz prowadzenie gminnej ewidencji zabytków,
- instrumenty koordynacji:
  - wszelkie plany strategiczne gminy: strategia rozwoju, lokalny program rozwoju, program ochrony przyrody, studia, analizy i koncepcje, umowy i porozumienia,
  - nadzorowanie instytucji – jednostek organizacyjnych samorządu,
  - współpraca z ośrodkami naukowymi, akademickimi, kulturalnymi, muzeami oraz współpraca z Diecezją Radomską,
- instrumenty finansowe – przeznaczenie środków z budżetu gminy na ochronę zabytków, szukanie zewnętrznego wsparcia finansowego na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane, podpisanie umowy użyczenia z prawnym właścicielem na renowację obiektu, pozyskiwanie dotacji, subwencji, dofinansowania, finansowanie nagród dla uczestników konkursów w ramach działań edukacyjnych,
- instrumenty społeczne, do których należą:
  - edukacja kulturowa,
  - dostarczanie informacji na temat potrzeb programu, sprawna komunikacja pomiędzy wydziałami Urzędu Miasta,
  - współpraca pomiędzy instytucjami, w tym: współdziałanie z organizacjami społecznymi,
  - wzbogacona oferta miejsc pracy przy ochronie zabytków i działań prowadzących do przeciwdziałania bezrobociu,
  - promocja,
- instrumenty kontrolne – monitoring, analiza: bazy danych geodezji i gospodarki gruntami, infrastruktury technicznej, stanu zagospodarowania przestrzennego miasta, stanu środowiska i krajobrazu kulturowego, stanu technicznego obiektów zabytkowych, zagadnień społecznych, m.in.: poziomu bezrobocia.

Koordynacja realizacji zadań związanych z ochroną zabytków spoczywa na Urzędzie Gminy w Radzanowie. Koordynacja ta przede wszystkim polegać będzie na:

- dysponowaniu pełną i stale aktualizowaną bazą danych w zakresie zasobów zabytkowych gminy,
- dysponowaniu aktualnym wykazem realizowanych działań i zadań gminnych jak i zadań podejmowanych przez właścicieli obiektów w zakresie ochrony zabytków,
- współpracy z instytucjami, stowarzyszeniami, środowiskami, osobami prywatnymi, firmami, wolontariuszami,
- wszechstronnej promocji gminy.

Istotną rolę w realizacji „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów” odgrywa współpraca z miejscowymi i zewnętrznymi organizacjami i stowarzyszeniami pozwalająca na aktywną partycypację społeczną. Ponadto współpraca może być realizowana pomiędzy gminą a właścicielami obiektu zabytkowego. Współpraca w realizacji Programu może polegać na:

- wspólnej organizacji imprez kulturalnych, naukowych, działań turystycznych, itp.,

- współpracy przy ubieganiu się o środki zewnętrzne (środki krajowe, środki unijne, inwestorzy zewnętrzni),
- współpracy w promocji działań i obiektów.

Głównym odbiorcą programu są mieszkańcy gminy Radzanów, którzy bezpośrednio odczuwają efekty jego wdrażania.

8. Źródła finansowania

Źródła finansowania „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014” mogą pochodzić z: budżetu państwa, budżetu jednostek mazowieckiego samorządu terytorialnego, budżetu gminy, z programów wspólnotowych oraz funduszy strukturalnych, a także ze środków prywatnych czy zbiorów publicznych.

Inicjatywy kulturalne na terenie gminy Radzanów mogą być wspierane ze środków ogólnokrajowych i wojewódzkich:

- Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 w ramach programów operacyjnych; „Rozwój inicjatyw lokalnych” i „Dziedzictwo kulturowe”,
- Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 w ramach osi 3 „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej” działanie 3.4. „Odnowa i rozwój wsi” dla miejscowości, dla których istnieją Plany Odnowy Miejscowości, Oś 4. – LEADER,
- Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2013.
- Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski Mechanizm Finansowy,
- Program Kultura 2007-2013 dla działań nieinwestycyjnych o zasięgu ponadnarodowym.

Możliwość współfinansowania projektów z zakresu ochrony zabytków ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Operacyjnych:

- Dziedzictwo Kulturowe,
- Promesa Ministra Kultury,
- Środki Generalnego Konserwatora Zabytków.

Ponadto na działania związane z ochroną zabytków gmina może korzystać ze wsparcia finansowego z:

- budżetu własnego, budżetu powiatu, budżetu województwa,
- środków inwestorów prywatnych – pojedynczych sponsorów,
- środków ze zbiorów publicznych na określony cel (np. renowację nagrobków),
- środków własnych stowarzyszeń lub środków zgromadzonych w ramach współpracy ze stowarzyszeniami i organizacjami zewnętrznymi,
- funduszy fundacji krajowych (m.in. Fundacja Kronenberga, Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej, Lokalne Projekty Kulturalne),
- fundusze organizacji międzynarodowych (m.in. Europa Nostar, European Cultural Foundation).

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów na lata 2011-2014

Możliwe źródła dofinansowania zadań zawartych w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów”:

Źródło finansowania działania	Charakterystyka finansowania	Podmiot finansowania			
		Samorząd	Organizacje pozarządowe	Przedsiębiorcy	Osoby prywatne
Narodowa Strategia Rozwoju Kultury	Rozwój inicjatyw lokalnych				
	Dziedzictwo kulturowe				
Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego	Oś VI. „Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji”				
Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko Priorytet XII: Kultura i dziedzictwo kulturowe	Działanie 12.1.: Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym				
	Działanie 12.2.: Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym				
Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich	Oś 3. „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”				
	Oś 4. – LEADER				
Program Operacyjny Kapitał Ludzki	Priorytet 4. Szkolnictwo wyższe i nauka				
	Priorytet 7. Promocja integracji społecznej				
	Priorytet 9. Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach				
Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka	1.4. Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym				
Mechanizm Finansowy EOG oraz Norweski Mechanizm Finansowy	Zakres pomocy jest bardzo szeroki, zawiera różnorodne działania na polu kultury				
Fundusze Generalnego Konserwatora Zabytków	Rewitalizacja obiektów zabytkowych				
Programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Program „Dziedzictwo kulturowe”				
	Program „Rozwój infrastruktury kultury i szkolnictwa artystycznego”				
	Program „Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury”				
	Program „Rozwój inicjatyw lokalnych”				
	Program „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego”				

*Zestawienie własne

9. Zasady oceny realizacji „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów”

Obecny „Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radzanów” został sporządzony na lata 2011-2014. W wyniku obowiązku ustawowego istnieje konieczność jego aktualizacji w okresie 4 letnim od przyjęcia go przez Radę Gminy oraz obowiązek sporządzania co 2 lata sprawozdań z realizacji programu. Sprawozdanie takie Wójt Gminy przedstawia Radzie Gminy.

Monitoring realizacji „Programu” może odbywać się na podstawie niżej sprecyzowanych wskaźników:

1. Poziom (%) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami
2. Wartość finansowa realizowanych programów, zadań itp.
3. Wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach
4. Liczba zabytków poddanych pracom remontowo-konserwatorskim
5. Liczba nagrobków odnowionych na cmentarzach w gminie
6. Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi
7. Poziom objęcia terenu gminy (%) wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego
8. Liczba zorganizowanych działań promocyjnych
9. Liczba osób biorących udział w inicjatywach, imprezach kulturalnych, promocyjnych
10. Liczba opracowanych wydawnictw (albumów, folderów, przewodników, kart pocztowych)
11. Liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego

Monitoring będzie prowadzony przez koordynatora do spraw ochrony zabytków w Urzędzie Gminy, będzie polegał nie tylko na gromadzeniu danych z działalności gminy, ale działalności mieszkańców, grup społecznych oraz zbierał opinię turystów, mieszkańców i organizatorów życia kulturalnego.

10. Wykorzystane dokumenty i materiały

Dokumenty:

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw Nr 162. Poz. 1568) oraz Ustawa z dnia 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dziennik Ustaw Nr 75. Poz. 474)
2. Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego na lata 2004-2013, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2004
3. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.) – tekst główny z aktualizacjami
4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2006-2009, Zarząd Województwa Mazowieckiego, Załącznik do Uchwały nr 226/05 z dnia 19 grudnia 2005
5. Strategia Rozwoju Powiatu Białobrzeskiego, Białobrzegi 2004
6. Strategia Rozwoju dla Lokalnej Grupy Działania „Zapilicze”
7. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Radzanów

Publikacje:

1. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce., pod red. J. Z. Łozińskiego i B. Wolff, z. 3. Warszawa 1958
2. Zamki pałace i dwory Mazowska, Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2007
3. Sławomir Górczyński, Jerzy Kochanowski, Herby szlachty polskiej, Warszawa 1992
4. Paweł Dudziński, Alfabet heraldyczny, Warszawa 1997
5. Czesław Zwolski – Radom i okolice przewodnik,
6. Sławomir Górczyński, Jerzy Kochanowski, Herby szlachty polskiej, Warszawa 1992
7. Paweł Dudziński, Alfabet heraldyczny, Warszawa 1997
8. Helena Hohensee-Ciszewska, Podstawy wiedzy o sztukach plastycznych, Warszawa 1982
9. Krystyna Zwolińska, Zesław Malicki, Mały słownik terminów plastycznych, Warszawa 1975
10. „615 lat. Radzanów i okolice”, red. Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Radzanowskiej, Stowarzyszenie Oświatowe „Sycyna” 2006
11. Publikacje dotyczące historii, kultury, turystyki na terenie działania Lokalnej Grupy Działania „Zapilicze”

Strony internetowe:

<http://www.kobidz.pl/>

<http://www.nid.pl>

<http://www.dwory.cal.pl/index.php>

<http://www.polskiezabytki.pl/index.php>

<http://www.zapilicze.pl/>

<http://www.radzanow.pl/>

<http://www.bialobrzegipowiat.pl/>